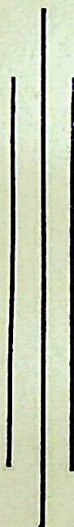
ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପ୍ରଶସ୍ତିଃ

ଶ୍ରୀ ବନମାଳୀ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶର୍ମା

Presented to Madam Dr. Usha Satyavrat Shastri as a mark of profound respects.
K. C. Acharya
6.2.72

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପ୍ରଶସ୍ତିଃ

ରଚୟିତା

ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ବନମାଳୀ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶର୍ମା

ସାହିତ୍ୟ-ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର-ସାଂଖ୍ୟଯୋଗାଚାର୍ଯ୍ୟଃ

ଖଣ୍ଡପଡ଼ନ ଦୁର୍ଗସ୍ଥ-ରମଚନ୍ଦ୍ର-ଉଚ୍ଚାଂଗ୍ଳ-ବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ

ପ୍ରାପ୍ତାବସରଃ ପ୍ରଧାନ ପଣ୍ଡିତଃ

ପ୍ରକାଶକଃ ତଦୀୟଃ ସୂନୁଃ

ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଆଚାର୍ଯ୍ୟଃ

ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର-ସଂସ୍କୃତ ବିଭାଗସ୍ୟ ପ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟଃ

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣମ୍

୧୯୯୧

ମୂଲ୍ୟମ୍ : ପଞ୍ଚତ୍ରିଂଶତ ରୂପ୍ୟକାଣି

ମୁଦ୍ରାକର : ପ୍ରେସ ଅଭୀପ୍‌ସା, ଖାରବେଳ ନଗର, ଭୁବନେଶ୍ୱର

मम वंशपरिचयः

आसीज्जगन्नाथ सुनामधारी
दामोदरोनाम तदीय पुत्रः
तस्यात्मनोऽजायत दीनबन्धु-
स्तत् पुत्रकोमे पितृ विश्वनाथः । १ ।

आसन्निमे ब्राह्मणकर्म धर्मे
लब्धप्रतिष्ठा नृपपूजनीयाः
श्रीविश्वनाथः कुलचन्द्रमासी-
त्तन्नन्दनोऽहं वममालि नामा । २ ।

साहित्यपातञ्जल सांख्य धर्म-
शास्त्रार्जिताचार्यपदेन पाठ्याः
गीर्वाण वाण्योत्कल भाषयाच
ग्रन्था मया संरचिताः सुरम्याः । ३ ।

मदात्मजायुर्युत कृष्णचन्द्रः
सदा सुशिक्षार्जन कार्यदक्षः
पुर्युत्कलीयामर वाक्समित्याः
साहित्य आचार्यपदव्युपेतः । ४ ।

वाराणसी राजित हिन्दु विश्व-
विद्यालयाद् वैदिकवाग् विभागे
एम्.ए. परीक्षा प्रथमत्व लाभात्
सौवर्णमाप्नात् पदकं सुरम्यम् । ५ ।

अध्यक्षतादक्षतया विभागे
सुख्यातियुक्तः सुजन प्रशंस्यः
वाणीविहारोत्कल विश्वविद्या-
लयेऽधुना ध्यापकतां करोति । ३ ।

श्री श्रीनिवासोममपौत्र आदि-
विज्ञानवेत्ता खलु राजनीतौ
विख्यातरैभेन्स विशालविद्या-
लयेऽधुना शिक्षकतां करोति । ७ ।

द्वितीय पौत्रो मम रत्ननाभः
वैज्ञानिको वैद्युतिके विभागे
आन्ध्रे नियुक्त स्तड़ितीय कर्म
श्रीराम चन्द्राख्यपुरे करोति । ८ ।

तृतीय पौत्रो मम राजशेखरः
कृषिप्रसङ्गाध्ययनायनन्तरम्
जलीय विज्ञानमधीत्य वेङ्कके
स शिक्षकोऽष्ट्रेलियया नियुक्तः । ९ ।

पौत्रश्चतुर्थो ममपद्मनाभः
वैज्ञानिको यन्त्र विभागदक्षः
विज्ञान सत्सद्मनि तालचेरे
गुर्वाहृतः शिक्षकतां करोति । १० ।

मम तनूज तनूज तनूजनि-
र्नवसुजात सुजात सुजातकः
जयतु मङ्कल मङ्गल मङ्गल-
स्सुरगजीव तु जीवतु जीवतु । ११ ।

मम सनन्दन नन्दन नन्दन-
स्सुरभि चन्दन चन्दन चन्दनः
अमृत रोचन लोचन रोचनः
भवतु भासुर भासुरः । १२ ।

तस्य नाम सहि दिव्यदर्शनः
प्रज्ञयाधिगत वेददर्शनः
विश्व विश्व नतुल्य दर्शनः
ख्यातिमान् वतु दूरदर्शनः । १३ ।

तृतीयपौत्र इति—अष्ट्रेलियया—लक्षणया अष्ट्रेलियासर्वकारेणे-ऽर्थः । ममेति—मम तनूजः—कृष्णचेन्द्रः तत्तनूजः—श्री श्रीनिवासः तत्तनूजनिः । नवः—नूतनः सुजातः—साधुप्तन्नः सुजातः सुन्दरः सुजात कः उत्तम जन्मपत्रिकायुक्तः । मङ्गले न सह वर्त्तमाना मङ्गला मङ्गल मङ्गला मङ्गलं मङ्गल मङ्गलया यस्य सः मङ्गल मङ्गल मङ्गलः । जयतु तु—पुनः सुरगजः—ऐरावतः अस्ति यस्य सः सुरगजी—इन्द्रः सइव जीवतु जीवतु वीप्सायां द्विरुक्तिः । सुरभिचन्दन चन्दन चन्दनः—सुरभि चन्दन सदृश आह्लादकोदीप्तिमांश्च । चदि आह्लादने दीप्तो च । अमृतरोचनः—सुधांशुः तद्वत् लोचनरोचनः । नेत्र रोचकः सः मम नन्दन नन्दन नन्दनः भासुरा देदीप्यमाना या भा दीप्तिः तया युक्तः यः सुरः तद्वत् भासुरः देदोप्यमानः भवतु । कोऽसावित्यपेक्षायां तस्य नाम दिव्यदर्शनः । अन्यत् वर्वं सुवोध्यम् ।

श्री वनमाली आचार्य शर्मा

ସୂଚୀ ପତ୍ରମ୍

ବିଷୟଃ		ପୃଷ୍ଠମ୍
୧ । ମୁଖବନ୍ଧଃ	...	କ—ଙ
୨ । ମଙ୍ଗଳାଚରଣମ୍	...	1
୩ । ଗ୍ରନ୍ଥକୃତ୍ ପ୍ରତିଜ୍ଞା	...	1
୪ । ସଂକ୍ଷେପେଣ ପ୍ରାଚୀନୋତ୍କଳ-ଗୌରବପରିଚୟପ୍ରଦାନମ୍	...	1
୫ । ଉତ୍କଳସ୍ୟ ପୁରୀମଣ୍ଡଳାନ୍ତର୍ଗତ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାନବର୍ଣ୍ଣନମ୍	...	2
୬ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାନ ରାଜବଂଶ ବର୍ଣ୍ଣନମ୍	...	3
୭ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାନ ରାଜ୍ୟପରମ୍ପରବର୍ଣ୍ଣନାନନ୍ତରଂ ସିଂହାବଲୋକନ-ନ୍ୟାୟେନ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରସ୍ୟ ଜନ୍ମରହସ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନମ୍	...	5
୮ । ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତରେଣ ବିଷମସମସ୍ୟାୟା ସହ ଯାଥାର୍ଥ୍ୟେନ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରସ୍ୟ ସୀତାପତିତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନମ୍	...	8
୯ । ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପ୍ରଶସ୍ତେଃ ଉତ୍କଳାନୁବାଦଃ	...	୧

मुखबन्धः

जानन्त्येव तत्र-भवन्तः सुधियो भवन्तः षट्सु वेदाङ्गेषु ज्योतिःशास्त्रस्यान्यातमत्वं "विफलान्यन्यशास्त्राणि विवादस्तेषु केवलम् । सफलं ज्यौतिषं शास्त्रं चन्द्राकौं यत्र साक्षिणौ" इत्यादि तद्विषयक-प्रशंसावादं च । वस्तुतः ज्योतिःशास्त्रस्य चन्द्राकौं मूलाधारभूतौ । चन्द्रार्कयोर्गतिविध्यनुसारेण तत्संपर्कीयसूक्ष्मगणनामन्तरेण तिथ्यादि कालविचारभ्रान्त्या ज्योतिःसिद्धान्तः समीचीनो नभवेत् । तेन श्रौत स्मार्त्तनित्यनैमित्तिकादि कर्मकलापेषु नानाविघ्नबाहुल्यात् महदनिष्टं संभवेत् । एतत्सर्वं विचार्य लोकोपकरका ज्योतिःशास्त्रपारदर्शिनः पूर्वाचार्या बहूनि ज्योतिःसिद्धान्तशास्त्राणि विरचितवन्तः ।

तेषु सूर्यसिद्धान्तः, ब्रह्मसिद्धान्तः, सोमसिद्धान्तः, लोमशसिद्धान्तः आर्यसिद्धान्तश्च प्रसिद्धाः । महासिद्धान्तकारः खीष्टीय पञ्चमशताब्दीलब्ध जन्मा पाटलिपुत्रनिवासी पण्डितप्रवर आर्यभट्टः पृथिव्या आन्हिकगतेः प्रथम प्रवर्त्तकः । तं विना प्रायेण भारतीया ज्योतिर्विद्या विचक्षणा वराहमिहिर ब्रह्मगुप्त-श्रीपति-सुधाकर-शतानन्द-भास्कराचार्य-गणेश - कमला - करभट्ट-प्रमुखा ज्योतिर्ग्रन्थकर्त्तारः पृथिव्या गतिं न स्वीकुर्वन्ति स्म । पुरा पाश्चात्या विद्वांसोऽपि सूर्यः पृथिवीं परितोभ्रमतीति स्थिरीकृतवन्तः । किन्तु कोपरनिकसंनामा एको ज्योतिर्विद् पण्डितः सप्रमाणं प्रोक्तवान् यत्सूर्यःस्थिरो वर्त्तते, पृथिवी तं परितो भ्रमति । एतेन तं गिर्जास्थधर्मप्राण पुरोहिता विषदृष्टया दृष्टवन्तः ।

तथा इटालिदेशीयो ब्रुनो नामक एको वैज्ञानिकः पण्डितः पृथिवी सूर्यं परितो भ्रमतीति सप्रमाणं ब्रुवन् पुरोहितैर्दहने दाहयित्वा मारितः । गालिलिओ नामापर एको ज्योतिर्वित् पण्डित आविष्कृतदूरवीक्षणयन्त्रः कृतपृथिवीभ्रमणप्रचारस्तत्कालीनतत्सर्वंकारस्य विषदृष्टिपतितो भयेन पुनः स्वीकृत भूस्थिरत्वोऽपि कियद्दिनं कारारुद्धो बभूव ।

एतत्सर्वं घटनावलीसत्त्वेऽपि कालक्रमेण पाश्चात्यजगति प्रकाण्ड विज्ञानसाधकाः पण्डिताः कृतप्रबलयुक्तिप्रदर्शना भूभ्रमणवादं दृढ़तया स्वीकृतवन्तः ।

एवं पाश्चात्यसिद्धान्तस्य प्रायेण सार्द्धशतद्वयवर्षानन्तरं खण्ड़पत्तन नामधेये ब्रिटिशशासनाधीने क्षुद्रतमे करदराज्ये तद्राज्यराजवंशीयेन श्री नृसिंहसिंहमहेंद्र राज-भ्रमरवर-राज-धरणीपाल - प्रियतम - पञ्चम - पुत्र श्री श्यामबन्धु सिंह-नामन्ततनुजनुषा महामहोपाध्याय श्रीचन्द्रशेखर-सिंहसामन्त हरिचन्दन-महापात्र-महोदयेन विंशतिवर्षाणि ज्योतिर्गवेषणां कृत्वा सिद्धान्त दर्पण ग्रन्थरत्नं विरचय्य तत्र बहुयुक्ति प्रमाणप्रदर्शनपुरःसरं पाश्चात्य मतखण्ड़नम् आर्यभट्टादि मतनिरासं च विधाय भुवःस्थैर्यं तां परितः सूर्यस्य भ्रमणं समुद्घोषितम् । आह्वयते स्म च स भूभ्रमणमत-वादिनो वैज्ञानिकान् युक्तिभिस्तदीयमतखण्ड़नाय किन्तु केऽपिपण्डितास्तस्य पाण्डित्यप्रकर्षं सिद्धान्तदर्पणग्रन्थाज्ज्ञात्वा तेन सह युक्तिं कर्त्तुं साहसं न कृतवन्तः ।

कतिपये पाश्चात्यपण्डिता भारतीयविद्वासश्च त ज्योतिर्विषयक प्रश्नान् पृष्ट्वा लब्धतत्समीचीनोत्तराः परितोषंप्रापुः । अयं महापरितापस्य विषयो यत् चतुस्त्रिंशत्तमवयसा सामन्तेन समापितस्यापि ग्रन्थराजस्य सिद्धान्तदर्पणस्य मुद्रणं तत्त्रिंशद्वर्षानन्तरमभूत् । अस्माकं देशस्य ईदृशी अवस्था । गुणग्राहिणां वङ्गीयानां कलिकता-संस्कृत-महाविद्यालयाध्यक्षाणां विद्वद्वराणां श्रीमन्महेशचन्द्र-न्यायरत्न-महोदयानां कटकरेभेन्सा — महा-विद्यालय-विज्ञानाध्यापकानां श्रीमद्योगेशचन्द्र राय महोदयानां च सानुकूल्य-चेष्टया सिद्धान्तदर्पणग्रन्थमुद्रणं सामन्तस्य महामहोपाध्यायपदवीलाभ-श्चाभूताम् ।

श्रीसामन्तः ज्योतिःशास्त्रसमुज्जलपथप्रदर्शकस्य महामनीषिणः श्रीभास्कराचार्यस्यापि गणनायाःस्थूलत्वंप्रदर्श्य स्वग्रन्थे सूक्ष्मगणनां प्रतिपादितवान् । पूर्वं सिद्धान्तशास्त्रेषु चन्द्रसम्बन्धिस्थूलगणनया तिथ्यादिषु चतुर्दशदण्डात्मक प्रभेदं भूयोभूयः परिलक्ष्य स तद्विषयकसूक्ष्म-गणनां कृतवान् । सूक्ष्मपञ्जिकाक्रान्त्यादिवर्णने स लिखितवान्—“कर्मंहिं-पञ्चाङ्गसमत्वसिद्धौ निशापतेरेव महोपयोगात्दृक्सिद्धयेऽस्य त्रिविधं हि बीजं

तुङ्गान्तराद्याख्यमकल्पि सूक्ष्मम् । तिथावुड़ौ द्वित्रिपलप्रभेदो—वेद्य:पर विश्व-सृजानचार्य्यै: श्रेयान् सतत् शक १४ घटी प्रभेदात् समुद्धरेत् सारमसारतोहि ।"

तुङ्गान्तराद्याख्यम् तुङ्गान्तर पाक्षिक दिगंश नामधेयम् । चन्द्रशेखर-स्तस्यग्रन्थे सूर्यसिद्धान्त, सिद्धान्त शिरोमणि, सिद्धान्त शेखर ग्रन्थेभ्यो वहूदाहरणानि प्रददौ । स ग्रहगति, ग्रहण, समयक्रमादि ज्ञाने यन्त्रप्राधान्य-मङ्गीकृतवान् । यतो यन्त्रं विना तद् विषयक ज्ञानं सुगमं न भवेत् ।

गोल कालभेदेन यन्त्रस्य द्वैविध्येऽपि तयोरवान्तरभेदा वहवो वर्त्तन्ते । प्राचीन गणकैर्गोलयन्त्रमेक कक्षमिति प्रोक्तम् । किन्तु सामन्तेन तस्य वहु कक्षतोद्भाविता ।

स सिद्धान्तशेखरकृत: श्रीपते: यन्त्र निर्माण पद्धतिमनुसृतवान् । गोलाधिकारे गोलादि यन्त्र वर्णने सलिखितवान्—

"यन्त्रं विना ग्रहगति ग्रहणादिकानां
स्याद् वासना नसुगमा समय क्रमश्च
तद् यन्त्र निर्मिति मुपक्रमतेऽभिधातुं
सिद्धान्त शेखरकृते: प्रतिभानुसारात् ।"

स सिद्धान्त शिरोमणिकारं भास्कराचार्य्यं गुरुममन्यत । गोलाधिकारे स उक्तवान्—

"आस्माकीन महोपकार कृतिनं वन्देगुरुं भास्करम् ।"
"सिद्धान्त जातोद्धृत वाक्यचक्र सन्दर्भितात्म ग्रथिताग्र्यपद्यै: ।
गोलं ब्रुवे बालविवोधनाय वाचं पुरस्कृत्य च भास्करीयाम् ।"

"अतिसूक्ष्ममते यदितेऽस्तिमते
स्थिरतातरणेश्चलताधरणे:
निजवाङ्मय खण्डित पण्डित तत्
शृणु मद्गिर मावृणु चात्मवच:"

"ब्रह्माण्डाखण्डभाण्डस्थिरतरधरणी मण्डलभ्रान्ति शौण्ड-
प्रोद्दण्डैर्लण्डदन्तावल वलूदलनाकुण्ठ कण्ठीरवश्री:
सोऽयं नीलाद्रिसिंहान्वय वदनदरी निर्गत: प्राप्तदुर्गः
स्फीत स्वख्यातिरस्तु प्रथमविगणितस्कन्धसार: प्रवन्ध: ।"

इत्यादिलेखस्तस्य गर्वोक्तिरिति केचित् समालोचयन्ति । मन्मतेतु तस्य स न दर्पोक्ति: । विद्यावतामग्रगण्यस्य विनयादिसद्गुणमण्डितस्य आत्मश्लाघाविवर्जितस्य तस्य हृदये गर्व: स्थानं नलेभे । गभीरसूक्ष्म गवेषणया स्वप्रज्ञोद्भावित यन्त्र साहाय्येन यथार्थं फलभाज: वेदादि विविध शास्त्र प्रमाण नाना सद्युक्तिप्रत्यक्षानुमानादिभि: स्थिरीकृतस्थिरास्थैर्यं वादस्य वहुयुक्तिर्भिविपक्षमुखमुद्रणं कृतवतस्तस्य प्रोक्त: सिद्धान्त दर्पणस्थो-ल्लेख: स्वसाधनासिद्धिसन्तोषात्मविश्वासदृढतापरिचायिका प्रगल्भोक्ति: ।

"हे धीरागणका: × × × × × सदोषा न के"
"दृष्ट्वा दृष्टि विरोध मन्य गणितं × × कस्मैचिदस्मैनम: ।"
"भीमस्यापि पराजयो युधिभवेत् × × × कृत्स्नानु कम्पांमयि" ।
"आत्मोत्कर्ष: पूरुषै: सर्वथेष्टोदेवाकारे केर्माचिद् घट्यमाने
तस्य स्याच्चेन्मर्कटाकारसिद्धिर्दैवाधीनो नास्ति दोष स्तदेष: ।"

इत्यादि लेखावली तस्यगर्वाभावं वोधयति ।
सामन्त महोदय: प्रधान जगन्नाथभक्त आसीत् ।
स जगन्नाथं श्रीकृष्णतादात्म्येन ध्यायतिस्म ।

तद् यथा—"नीलारविन्द सुमिलिन्द कलिन्दजेन्द्र-
नीलाम्वुदालि दलिताञ्जन पुञ्जमञ्जुम् ।
नीलाचलाधर शिरो मुकुटायमानं
नीलाम्बरानुज गजं शरणं व्रजाम: ।"

× × ×

"नीलस्याचलनायकस्य शिरसोऽलङ्कारभावात्स्वतः
स प्रोक्तः किल काल काले इति यः कृष्णायतस्मै नमः।"

इत्यादि। सामन्तः नैषधीय चरितकार श्रीहर्षस्य सूरिसर्वसूकारगोविन्द कवि भूषण सामन्तरायस्य च रचना शैलीमनुसृतवान्। स च बहूनि उत्कल भाषीय काव्यानि पठितवान्। तेषु तस्मै भञ्ज साहित्यानि सम्यक् रोचन्तेस्म। सूर्यसाम्येन जगन्नाथ स्तुतिं कृतवतः उपेन्द्र भञ्जस्य वैदेहीश विलास काव्य प्रथम पद्यादिपदस्थ भावावल्या सह सामन्तस्य "छायाकान्तः × × पातु पङ्काद्धरिर्नः" अस्य तथा श्लिष्ट श्लोकस्यार्थः प्रायेण मिलितो भवति। यथा—वै. वि—

"वन्दइ दीन वान्धव हरि (१) ये तम चक्र खण्डनकारी (२)
सदा कमलानन्द विस्तारी (३) स्वभावे ईन ये
विभु अनन्त अङ्कविहारी (४) कर प्रताप यार सञ्चरि
निशाचरङ्क उल्लास हरि (५) पूजे सुमन ये।
वइनतेय याहा अग्रते स्थित ये (६)" × × × सि.द. जगन्नाथस्तुतिः—

"छायाकान्तः कृतान्तार्चितचरणयुगः प्राणिराजत्सरोजः
स्वाग्रोद्यद् वैनतेयो (६) रजनिचरसुखोच्छ्राय विच्छेददक्षः (५)
स्वच्छानन्ताङ्कलीलः (४) क्षपिततमतमाः सर्वतेजोऽभिभावः (२)
कालिन्दयानन्द कन्दः प्रमुदित कमलः (३) पातु पङ्काद्धरिर्नः (१)।"

संख्यारेखाङ्कितपदेषु उभयोरर्थसाम्यम्। सिद्धान्तदर्पणे नवाविष्कृत विषया बहुशो दृश्यन्ते। इदानीं सिद्धान्तदर्पणोक्त सूक्ष्मगणनानुसारेण पञ्जिकां कुर्वन्ति। प्राचीनप्रकाण्डपण्डितमण्डलीप्रदर्शित ज्योतिःशास्त्रमार्गं

परिष्करणपटिष्ठस्य गभीरगवेषकस्य नवाविष्करणचातुर्गोचणस्य चन्द्र-शेखरस्येदं विषेषत्वं, यत् कस्माच्चिद् विशिष्ट ज्योतिर्वित् पण्डितात् ज्योतिःशांस्त्रमनधीत्य उत्कलात् वहिः किंचित् स्थानमगत्वा केवलं तत्पितुः ग्रहराशिनक्षत्रादिपरिचयपूर्वकं सामान्यज्योतिःशिक्षांप्राप्य स्ववुध्या ज्योतिःशास्त्रमधीत्य तद्गत विषयावलिं परीक्ष्य गवेषणया सिद्धान्तदर्पणग्रन्थ-माविष्कृत्य विश्वप्रसिद्धोऽभूत् । गणितशास्त्रे तस्य महती प्रतिभासीत् ।

दर्पणे ये साहित्यांशाः परिदृश्यंते, तेषु तस्य रचना नैपुण्यं च समुन्नत कोटिकं परिलक्ष्यते, तत्र नानालङ्कारसमलंकृता दशावतारस्तुतिमहिता जगन्नाथस्तुतिसहृदयानां विदुषां हृदये परमानदं ददाति ।

तस्य प्रतिभा, साधना, गवेषणा, शास्त्रज्ञानार्जने आग्रहः, जगन्नाथ-भजनानुरागः, सौजन्यं, नैष्ठिकता, सहनशीलता, स्मरणशक्तिः, साहसिकता, इत्यादि सर्वं तज्जीवनकाल कार्यंकलापतो विचार्य को हृदयवान् जनस्तस्य वैशिष्टयं न स्वीकुर्यात् । अतस्तत् प्रशस्तिकरणे आग्रहान्वितो भूत्वाएतत् पूस्तकं व्यरचयम् । किन्तु एतत् प्रशस्तिकरणं महामनीषिणस्तस्य न पर्याप्तम् । ग्रंथगौरवभयादेव मयैतत् संक्षिप्तीकृतम् ।

स्नग्धरा शार्दूल विक्रीडित वृत्ताभ्यां सर्वे श्लोकामया रचिताः । तेषु यथायथं श्लेषोपमारूपकानुप्रासाद्यलङ्कारा: सन्निवेशिताः । भवतोऽ-नुरुणध्मि, यद्यारम्भादासमाप्ति अत्र दृष्टि पातयिष्यति भवंतस्तदात्मानं कृतार्थंमंस्ये । इत्यलंवहुना ।

विनीतः श्री वनमाली आचार्य शर्मा

मङ्गलाचरणम्

। ॐ श्री गणेशाय नमः ।

जातं श्रीमथुरापुरि व्रजपुरे नन्दालये वर्द्धितं
श्रीवृन्दावन वेणुवादनरतं लीलाजगन्मोहनम् ॥
विद्याप्राप्तमवन्तिकापुरि महाश्चर्यंक्रियाकारकं
द्वारावत्थधिपं विचित्रतनुभृन्नीलाचलेशं भजे ॥ १ ॥

ग्रन्थकृत्प्रतिज्ञा

यः श्रीभारतगौरवं गणितवित् श्रीभास्कराचार्यवत्
सिद्धान्तादिकदर्पणस्य रचनात् ख्यातं क्षितौ यद्यशः ॥
आचार्यो वनमाल्यहं हि चतुराचार्यः प्रशस्तिं मुदा
कुर्वे श्रीयुनचन्द्रशेखरमहाभागस्य विज्ञानिनः । २ ।

संक्षेपेण प्राचीनोत्कल-गौरवपरिचय-प्रदानम्

गङ्गाकावेरिकान्तामधुपुरवसुधा मण्डलाखण्डलेन
वीरश्रीलोत्कलेशा मगधविजयिना खारवेलेनभुक्ता ।
व्याप्तामीद् योत्कलक्ष्मा हृतसकलवृहद्गौरवायामिदानीं
दुर्दैवायां तदुर्व्यां शितिगिरिषतिमन्मण्डलं भातिपुर्याः । ३ ।

टि—कावेरी एव कावेरिका स्वार्थे कः 'ई' कारस्य वैकल्पिको ह्रस्वः । गङ्गा च कावेरिका च तयोः अन्तः मध्यभूभागः यस्मिन् तत् आमधुपुरं मथुरापर्यन्तं यत् वसुधामण्डलं तस्य आखण्डलः इन्द्रः तेन । वीरः श्रीलः उत्कलेट् तेन । शितिगिरिः नीलाचलः तस्य पतिः श्रीजगन्नाथः अस्ति यस्य तत् ।

उत्कलस्य पुरीमण्डलान्तर्गत खण्डपत्तनवर्णनम्

तत्र स्वर्गधुनीसमान सरितश्चित्रोत्पलायास्तटे
ब्रह्माद्रौ खलु नीलमाधवमहाविष्णुः सदा राजते ।।
ख्यातं सुन्दरमन्दिरान्तरसदस्तस्यप्रभोः सत्तया
क्षुद्रं खण्डपड़ेति राज्यमभवद् विद्यापुरं प्राक्तनम् । ४ ।

टि—तत्र-पुरीमण्डले । प्राक्तनं-देशीयराज्यमिश्रणात् पूर्वम् ।

यत्राकर्ण्य विपश्चिदालिवदनाद्वेदादिविद्यालवं
सद्मस्थाः श्रुतपाठ पाठपटवः पेठुः शुकाः शारिकाः ।
श्रुत्वा तद् बुधवेश्मकुड्यलिखितान् शास्त्रीयसूक्ष्मांशकान्
दृष्टवासन् समुदः सविस्ममया विज्ञा विदेशागताः । ५ ।

टि—शुकशारिकाः मन्त्रश्लोकादिकं कीदृक् पठन्तीति आनन्दिताः । अत्र प्रकाण्डाः पण्डिताःसन्तीति विस्मिताः । तैःसह शास्त्रविचारे पराजयस्य सम्भावनेति भीताः ।

मिश्रः श्रीदीनबन्धुर्गुणिगणतिलकः खड्गरायो यदीयः
शास्त्रस्योड्रानुवादं रुचिरमरचयत् श्रीशुकोक्तस्य तस्य ।।
यस्मादारभ्य तस्यान्वयभवपुरुषाः सन्तचासन् सुविज्ञा-
इत्थं तत्स्थान विद्या गुणमणमहिमा साधु बुद्ध्यानुमेयः । ६ ।

टि—यदीयः—यत् खण्डपत्तनीयः । तस्य—प्रसिद्धस्य । तच्छब्दस्य प्रसिद्ध्यर्थता । श्रीशुकोक्तस्य शास्त्रस्य—भागवतग्रन्थस्य ।

"निगम कल्पतरो र्गलितं फलं
शुकमुखादमृतद्रवसंयुतम् ।।
पिबत भागवतं रसमालयं
मुहुरहो रसिका भुवि भावुकाः ।"

इत्यादिना शुकोक्ततया सर्वजनविदितस्य इति भावः । अत्रेदमवधेयं यत् वर्णित श्रीदीनबन्धु मिश्रखड्गरायस्य वंशधरः श्रीमान् आनन्द खेडेङ्गा अत्र प्रशंसनीय चन्द्रशेखरस्य संस्कृताध्यापक आसीत ।

खण्डपत्तन राजबंशवर्णनम्

आसीत्तत्र बघेलवंशपुरुषव्याघ्रो महाविक्रमी
विख्यातो रघुनाथपूर्वके नरेन्द्रस्यात्मजो मध्यमः।
दीर्घायुर्यदुनाथनामक नरेशो मङ्गराजोऽनघः
सोऽभूदादिमखण्डपत्तनपति राज्यप्रतिष्ठापकः। ७।

तत्सूनुर्हरिपाद पङ्कजरतो नारायणाख्यः सुधी-
राजाऽभून्मधुरं च यो रचितवान् संगीतनारायणम्।
आसीत्तत्सुतवालुकेश्वरनृपः ख्यातः प्रजारञ्जनो
दुर्गप्राग्दिशि वालुकेश्वरशिवागारं च सोऽकारयत्। ८।

तज्जोऽभूद्भूमिभर्त्ता प्रभुगुणगणवान् मालिशेषोवनादि-
र्यस्य प्रज्ञा प्रतापाभ्युदयवहुयशो मिश्रकार्यातितुष्टः।
तत्कालीनोत्कलेशो गजपतिनृपराड्बीर भूरिप्रतापोऽ-
दात्तस्मै मर्द्दराजभ्रमरवरबरोपाधिमन्ते सरायम्। ९।

टि—बनादिः मालिशेषः—बनमाली। अन्ते सरायं मर्द्दराजभ्रमर वरबरोपाधि—मर्द्दराज भ्रमरबर राय इति श्रेष्ठोपाधिम्।

पुत्राभावात्तदीयान्नृपतिगुणयुतस्तत्पितृव्यस्य सूनु-
र्वैरागी भूमिपालोऽभवदतिचतुरो देवविप्रातिभक्तः।
तस्य प्रख्यातकीर्त्तेस्ततनयतनयः साधुवृन्दैः समेतो-
राजाभूद्दीप्ततेजाः खलबलदमनः श्रीलनीलाद्रिसिंहः। १०।

टि—ततः—बिस्तृतः नयः—नीतिः अस्य तथाभूतः तनयः।

सूनुस्तस्य नृसिंहसिंहनृपतिः सद्राजधर्मान्वितो-
दुर्गे स्थापयति स्म यः सुमहिमश्रीनीलकण्ठेश्वरम्।
तज्जः श्रीपुरुषोत्तमः शुभमति ज्येष्ठोऽभवद्भूपति-
स्तत्पुत्रः खलु कृष्णचन्द्रनृपतिः सोऽभूत् प्रजावत्सलः।११।

टि—दुर्ग—खण्डपत्तन दुर्गे।

तज्ज: कृष्णविहारिनामकधराधीशो महान् धार्मिक:
गोपीनाथमहाप्रभोरपि जगन्नाथस्य सन्मन्दिरम् ॥
सौवर्णं निरमापयच्च रुचिरं श्रीराधिकाविग्रहम्
उर्वीं पुष्करिणीमखानयदसौ राज्यश्रिया वर्द्धक: । १२ ।

टि—गोपीनाथमहाप्रभो:, जगन्नाथस्य—(स्थानीयस्य)

पुत्राभाववशादभून्नटवरस्तस्यानुज: पार्थिवो-
जागन्नाथमकारयत् मदुपलै रम्यं जगन्मोहनम् ॥
नानोद्यान सरांसि नन्दनवनं श्लाध्यांश्च कूपान् वहुन्
देवब्राह्मणभक्तिमान् प्रभूगुणैर्युक्त: स धन्य: क्षितौ । १३ ।

टि—नन्दनवनं—तदाख्यविशालचूतोद्यानम् ।

तस्यापुत्रतया तदभ्युपरतौ तद् वंशसंपक्ति:
श्रीनारायणसिंहवम्नतनय: श्रीरामचन्द्रोऽभवत् ।
विद्वन्मण्डितखण्डपत्तनधराखण्डस्य चाखण्डल:
सोऽभूत् पाठविवर्जितोऽपी चतुरो दीने दयादक्षिण: । १४ ।

टि—तदभ्युपरतौ—तन्मृतौ सत्याम् ।

नि:सन्तानतया कुटुम्वकमनोमालिन्यजालादिना ।
वालं वर्णितरामचन्द्रधरणीपाल: कपालान्वितम् ।
श्रीमन्तं सुगुणाकरं हरिहरं सल्लक्षणेनान्वितं
प्रेष्ठं सद्विधि पोष्यपुत्रमकरोच्छ्यालादिकन्दात्मजम् । १५ ।

टि—कपालान्वितम्—उत्तमभाग्यसूचकभालयुक्तम् ।
सल्लक्षणेन अन्वितं—राजलक्षणलक्षितमित्यर्थ: ।
श्याल:—पट्टमहिषी - भ्राता य: आदीकन्द:
तस्य आत्मज: —पुत्र:तम्

राज्यश्रीभाग्यभोगी हरीहरनृपती रामचन्द्रावसाने
प्राक् शैल्या मर्द्दराजभ्रमरवरसमाश्लिष्टराय:पदव्या
शीक्षादीक्षासमीक्षावनकुशलतया राजमर्यादया च
युक्त: कंग्रेसभूक्तश्चतुरमतिरभूदुत्कले पूर्त्तमन्त्री । १६ ।

...

टी—मर्द्दराजभ्रमरवरसमाशिलष्ठराय:-
मर्द्दराज भ्रमरवरराय: ।

शिक्षा च दीक्षा च समीक्षा च अवतं च तत्कुशलः तत्ता तया ।
राजोदार महामना हरिहरः श्रीरामचन्द्राख्यया
सर्वादौ कृतवान् स्वकीयनगरेऽसावुच्च विद्यालयम् ।
नाम्ना श्रीयुत चन्द्रशेखर महाप्राज्ञस्य मुद्रालयम्
मन्त्रित्वावसरेऽकरोच्च कुसुमीवन्धादि मार्गोन्नतिम् । १७ ।

टि —श्रीरामचन्द्राख्यया—निजपितृरामचन्द्रनाम्ना । कुसुमी—तन्नाम्नी नदी ।

आसीत् सोऽपि विमानचालनपटुः कर्त्तव्यनिष्ठः सदा
दुर्नीतिप्रतिरोधकश्च समयज्ञानात्मसम्मानवान् ।
अश्वारोहणशिल्पकर्म्ममृगयासत्कन्दुकक्रीड़ने
दक्षस्तस्य नितान्तभक्तिरभवत् श्रीनीलकण्ठेश्वरे । १८ ।

टि— अश्वारोहण × × × क्रीड़ने इत्यत्र समाहारद्वन्द्वैकवचनम् ।

खण्डपत्तनराजपरंपरावर्णनानन्तरं सिंहावलोकनन्यायेन चन्द्रशेखरस्य जन्मरहस्यवर्णनम्

पूर्वोक्तस्य नृसिंहसिंहनृपतेः पुत्रः प्रियः पञ्चमः
प्रोक्तश्रीपुरुषोत्तमक्षितिपतेर्भ्राता चतुर्थश्च यः ।
सामन्तः सुगुणान्वितः सहृदयः श्रीश्यामवन्धुर्महा-
नासीद्धर्मपरायणः स्थिरमना विद्यावतामग्रणीः । १९ ।

तत्पत्नी विष्णुमाली कृतसुकृतधराकोटराट्सूनुपुत्री
निष्ठाशिला वदान्या हरिभजनरता स्वामिसेवापरासीत् ।
शिक्षादीक्षादिदक्षा नृपतिकुलसदाचाररक्षादिदृक्षा
साध्वी माध्वीकवाणीविभवमधुरिमा पार्वतीकान्तभक्ता । २० ।

टि— कृतं सुकृतं यया सा कृतसुकृता । धराकोटराजःसूनुः—भ्राता—पद्मनाभ—सींहवर्म्मा तस्य पुत्री—तनया । कृतसुकृताचासौ धराकोटराट्सूनुपुत्री चेति कृतसुकृतधराकोटराट्सूनुपुत्री । अथवा कृतसुकृतः धराकोटराट् तस्य सूनुःभ्राता तस्य पुत्री । अथवा कृतसुकृतः धराकोटराट् सून्नुः तस्य पुत्री ।

या दीना नवनन्दनानुजनुषः पुत्रस्य मृत्यान्तिक-
ग्रामे खुण्टुपड़ाभिधे परिलसद्रामेश्वरध्यानकृत् ।
तच्छक्तिं परितो निमील्य नयने हस्तः विघूर्णयाकुला
प्राप्य प्रस्तरगोलमेकमगिलत् स्निग्धं लघु श्यामलम् । २१ ।

टि— नव तत्संख्याकाः नन्दनाः—दुहितरः तदनुजनुषः—तत्परजन्मनः

तं मेने भवभक्तियुक्तहृदया सा तद्दयासम्भवं
सानन्दं निजगाद तं च विषयं नम्रा निजस्वामिनम् ।
भाग्याद् गर्भवती च तत्रभवती भूता चिरात् श्रीमती
काले सूतवती शुभे सुतनयं यस्य प्रशस्तिं ब्रुवे । २२ ।

टि— तं—प्रस्तरगोलं । तत्रभवती—माननीया । अचिरात्—अविलम्बेन । भूता—अभूत् । निम्नरेखाङ्कितयमकम् ।

सामन्तः श्यामशम्भुः स्वतनुज जननाकर्णनात्स्वर्ण मुद्रा
वस्त्रालङ्कारभूम्यक्षतवरसुरभीर्दत्तवान् ब्राह्मणेभ्यः ॥
श्रवं श्रवं तन्नन्दनस्य श्रवणसुखकरं क्रन्दनं कर्णयित्वा
नन्दं प्राप्तावमन्दं सहृदयपितरौ वाञ्छितार्थस्य सिद्ध्या । २३ ।

शैवानुग्रहसत्तनूजजननात् तन्नाम मातापिता
भक्त्या चेतसि चन्द्रशेखरइति ध्यात्वा शिवं चक्रतुः ।
तत्पूर्वप्रभवात्मजस्य निधनाल्लोकप्रथारक्षया
हृष्टावाह्वयतां पठाणि इति च स्नेहेन तं नन्दनम् । २४ ।

बालोऽसौ स वलक्षपक्षरजनीभर्त्तेवसंवर्द्धितो-
नित्यस्वच्छगृहाङ्गणेऽल्पगतिमान दोर्जानुभाराश्रयात् ।
पित्रोरङ्गुलिधारणेन शनकैः कुड्यं च धृत्वागतः
स्वीयेनैव लघूद्यमेन परितः सद्म क्रमेणागमत् । २५ ।

पाठान्तेऽगणयत्स्वपुस्तकगतं चित्रं विचित्रःशिशु-
र्भावीगाणितिको महानयमिति प्रज्ञातवांस्तद्गुरुः ।
सिद्धं वाल्यगुरोर्भविष्यति तथाभूतानुमानं हि तत्
यत् कीर्त्तिर्धवलीकरोति नितरामद्यावनीमण्डलम् । २६ ।

सत् पुत्रः कुलचन्द्रमा विनयवाङ्माधुर्यगाम्भीर्यवान्
धैर्यौदार्यदयाक्षमादिसुगुणै रासीत् सदा भूषितः
ज्योतिःशास्त्रमहाविशारदतयालब्धप्रतिष्ठो भृशं
सामन्तः स हि चन्द्रशेखर इह प्रज्ञातवैज्ञानिकः । २७ ।

यून स्तस्य समागतः खलु यथाकालं विवाहोत्सव-
स्तत्रासीद् गजवाजिराजिचरणाघातोत्थितै रेणुभिः,
भेरीशङ्खमृदङ्गकाहलबृहत्तुर्यादिवाद्यस्वनै-
र्दोलावाहकगोपसुप्रवचनैः पूर्णं नभोमण्डलम् । २८ ।

नानास्थानसमागतैः सहगतैः सुक्षत्त्रियैर्बान्धवै-
र्विद्वद्भिर्वरयात्रिभिश्च बहुशः सम्भारसज्जीकृतः ।
मुख्याध्वानुगुलस्य लोकनिवहैः संदर्शकैर्मण्डितः
सर्वोत्कृष्टइतीरितः समनुजैश्चोद्वाहयात्रोत्सवः । २९ ।

रम्भालीपूर्णकुम्भावलिभिरपि सभामण्डपस्याग्रभागः
शोभासम्भारसज्जीकरणजनमनोहारिभूरिप्रकारः ।
नानावर्णध्वजाश्वद्वयविहितवृहत्तोरणैः सद्ध्वजैश्च
कृत्यैर्नृत्यैर्विचित्रै रभवदतिशयद्योतितश्चोपभोग्यः । ३० ।

सामन्तस्य मुखं विलोक्य मनुजाः सौन्दर्यसंवर्जितं
एवंभूतमसुन्दरं वरमिमं तातः किमर्थं व्यधात् ।
इत्यूचुः परिबुध्य तत् सजननी कन्याऽभवद्दुःखिता
तज्ज्ञात्वा दश नैषधीयचरितश्लोकांस्तदा सोऽपठत् । ३१ ।

टि—सः-चन्द्रशेखरः ।

तच्छ्रुत्वा कन्यका सा प्रचुरगुणयशः सुन्दरस्योत्तमस्या-
वादीदेनं मुखश्रीरहितमपि विवक्ष्यामि नूनं वरेण्यम् ।
शान्तस्वान्तः स तस्या गुणिजनसुगुणग्राहिकाया गृहीत्वा
पाणिं वाणीसुपुत्रः सदयितसजनः स्वीयसद्माजगाम । ३२ ।

पित्रोःशैशिरयामिनीव सदने संवर्द्धिता नन्दिनी
दीप्ता शश्वदभामिनी मुनिसुतेवादर्शसन्नन्दिनी ॥
विद्यागौरवकामिनी मतिमती सा पूर्वदिग्दन्तिनी
चेतोवल्लभगामिनी गुणवती सामन्तसीमन्तिनी । ३३ ।

टि—आनन्दिनी—आनन्दयुक्ता । दीप्ता—दीप्तिमती । अभामिनी—दीप्ति रहिता इति विरोधः । अभामिनी—क्रोधवर्जिता इति विरोधपरिहारः । पूर्वदिग्दन्तिनी—अभ्रमुः तस्याः चेतोवल्लभःपतिरित्यर्थः ऐरावतः सइवगच्छतीति । "कर्त्तर्युपमाने" इति णिनिः । सामन्तसीमन्तिनी—चन्द्रशेखरपत्नी ।

प्रश्नोत्तरेण विषमसमस्यया सह याथार्थ्येन चन्द्रशेखरस्य सीतापतित्ववर्णनम्

वाणः कस्य गतः क्षयं दशमुखः क्षीरोदधेः का रमा
राजर्षेर्जनकस्य काचदुहिता भैम्याश्च को नैषधः ॥
याथार्थ्येन समस्यिका च विषमा का चन्द्रमःशेखरः
श्रीमद्दाशरथे गुणाढ्यतनया सीतामनोवल्लभः । ३४ ।

टि—भैम्याः—दमयन्त्याः । नैषधः—नलः । याथार्थ्येन-अत्र सहार्थे तृतीया । चन्द्रमःशेखरः—चन्द्रशेखरः । प्रथमप्रश्नस्य उत्तरं—श्रीमद्दाशरथेः । द्वितीय प्रश्नस्य उत्तरं—गुणाढ्यतनया । तृतीयप्रश्नस्य उत्तरं—सीता । चतुर्थप्रश्नस्य उत्तरं—मनोवल्लभः । याथार्थ्येन यथा—चन्द्रमःशेखरः—चन्द्रशेखरसिंहसामन्तः । श्रीमद्दाशरथेः—अनुगुलराजवंशीयतुरङ्गग्राम निवासिनः दाशरथिक्षत्रियवरसिंहस्य गुणाढ्यतनया या सीता तस्यां मनोवल्लभः पतिरित्यर्थः । विषमसमस्या यथा—चन्द्रमःशेखरः—महादेवः । श्रीमद्दाशरथेः—श्रीरामस्य । गुणाढ्यतनयायाः सीतायाः । मनोवल्लभः हृदयबान्धवः ।

पुत्रा यस्य विचक्षणा: सुकृतधीमन्त: सदाज्ञावहा:
कान्तासीत् सुपतिव्रता गुणवती सीताभिधाना सती ।
मित्राणि प्रियकार्यकारकतयाऽकुर्वन् यमानन्दितं
तादृक्पुत्रकलत्रमित्रसहितो यो भाग्यवान् भूतले । ३५ ।

टि—पुत्रा·—पीताम्बर गदाधर चक्रधरा: । सदा—सर्वदा आज्ञावहा: । अथवा सन्तश्च ते आज्ञावहाश्चेति ।

आसीदित्यत्र वचन विपरिणामेनान्वय: । मित्राणि-
महेशचन्द्रन्यायरत्न, योगेशचन्द्ररायविद्यानिधि,
कविवर राधानाथराय, सुदाम चन्द्र नायक, स्थानीय
लक्ष्मीधरवक्सिपट्नायक, नारायणसदस्यादीनि ।

य: श्लेषात्मकवाक्यभाषणपटु भंञ्जीयकाव्यादिस-
च्चर्चा प्राचित भूरिभावविलसत् साहित्यविद्यावधू: ।
गोविप्रामरभक्तियुक्तहृदयोऽभूत्प्रेष्ठगीनैष्ठिक:।
प्राणप्राणदयोदयो वृहदयोगोल: स्वकीये मते । ३६ ।

टि—भञ्जीयकाव्यादीनां सच्चर्च्चया प्राच्चिता भूरिभावविलसत्साहित्य विद्या—वधू: येन स: । प्राणिनां प्राणेषु दयाया उदय: यस्य स: । वृहदयोगोल:—विशाललौहगोलवत् सुदृढ़ इत्यर्थ: ।

श्रीहर्षादिकवीशसाधुरसवत्सुश्राव्यकाव्यावलिं
हर्षोत्कर्षयुत: पठन् विहितवान् विद्वद्वृदाकर्षणम् ।
मन्वादिस्मृतिशास्त्रसारसुपरामर्शं महर्षिप्रभोऽ-
कार्षीत् प्रत्यह दन्तघर्षणमुखाय:कृत्य नित्यक्रिया: । ३७ ।

टि—महर्षे:प्रभा इव प्रभा यस्यस महर्षिप्रभ: । दन्तधावननियमा:—

"सर्वे कण्टकिन:पुण्या: क्षीरिणश्च यशस्विन:
कटुतिक्तकषायाद्या बलारोग्यसुखप्रदा:
अष्टाङ्गुलेन मानेन तत्प्रमाणमिहोच्यते
प्रादेशमात्रमथवा तेन दण्डान् विशोधयेत्" इत्यादि ।

यो गोविन्द मुकुन्दमाधव हरे हे कृष्णदामोदर
कंसारे मधुसूदनाच्युत विघो हे रुक्मिणीनायक ।
आर्त्तत्राण दयानिधे यदुपते हे वासुदेव प्रभो
गोपीनाथ जनार्दनैवमवदन्नामानि विष्णोःसदा । ३८ ।

पुण्यात्मा शिवरात्रिजागृतिपरःश्रीनीलकण्ठेश्वर-
श्रीमन् मण्डपमण्डनोऽक्रूतहर्विर्दोपावलीदीपनम् ।
श्लोकान्तं च बुधैर्महेशमनुवीन्नीराजनावेक्षणे
यः प्रासादप्रदक्षिणेऽपिच महादीपेक्षणस्य क्षणे । ३९ ।

टि—अक्रुत—कृतवान् । अनुवीत् –अस्तावीत् । णूस्तवने । तुदादिगणीयः ।

यः सम्यक् स्सृतनीलशैलसदनः स्कन्धप्रकाशान्वितं
सिद्धान्तादिकदर्पणं रचितवान् ग्रन्थं प्रकाण्डं नवम् ।
भूस्थैर्यप्रतिपादनीयविविधग्रन्थप्रमाणात्मकैः
श्लोकैरुत्तमयुक्तिभिः सुरुचिरैर्युक्तं बुधानन्ददम् । ४० ।

टि—स्कन्धाः-गणितादयस्त्रयः प्रकाशाः—चतुर्विंशतिःतैःअन्वितम् ।

तद्ग्रन्थे श्रुतिनागपक्षनयन श्लोकामहावुद्धिना
तेनारच्यधिकारपञ्चकयुते सत्सूक्ष्मसिद्धान्तिना ।
अन्येचाङ्गसुधांशुलोचनमिता ग्रन्थान्तरोदाहृता-
स्तेषां मिश्रणतो नभःखशरदृक्श्लोकाःसमावेशिताः । ४१ ।

टि—श्रुतयः—वेदाः ४ नागाः ८ पक्षौ २ नयने २ तत्परिमिताः श्लोकाः २२८४ अङ्कानां वामतोगतिः । अन्ये—अपरे अङ्गानि ६ सुधांशुः—चन्द्रः १ लोचने २ तन्मिताः तत्संख्यका इत्यर्थः । २१६ नभः ० खं ० शराः ५ दृशौ २ २५०० । समावेशिताः—एकाधारस्थापिताः । अधिकारपञ्चकेन 'मध्यमाधिकार, स्फुटाधिकार, त्रिप्रश्नाधिकार, गोलाधिकार, कालाधिकार स्वरूपेण युतः तस्मिन् ।

वाल्यैऽधीत्य चतुर्दशे हि वयसि ग्रामाञ्चले पण्डितः
शास्त्राविष्करणेन यो भुवि चतुस्त्रिंशे महापण्डितः ।
सूक्ष्मज्योतिषसारतत्वकमलव्रातेषु मार्त्तण्डितः
सर्वज्ञाततया क्रमेण ततया कीर्त्याभवन् मण्डितः ।४२ ।

टि—शास्त्राविष्करणेन—सिद्धान्तदर्पणग्रन्थरचनया । सर्वैःज्ञातः तद्भावः-तत्ता तया । ततया—विस्तृतया ।

जिज्ञासो र्गणकस्य गोलगणनापौरुर्य संलब्धये
छात्राध्यापक सारगर्भकवहुप्रश्नोत्तरव्याजतः ।
श्रीमद्भास्करभारतीमनुसरन् सन्दर्शयन्तीं दिशं
यो गोत्रा गगनोडुगोलगणितं सम्यग्विविच्योक्तवान् । ४३ ।

टि—दिशं संदर्शयन्तीं—दिग्दर्शनं कारयन्तीम् ।

स्व प्राग्वंशीयविज्ञावितविततवृहद्ब्रह्मसिद्धान्तकादि-
चर्च्चां चार्च्चां कवीनां गणितगणसुदिग्दर्शकानामकार्षीत् ।
भावान् मार्त्तण्डरात्रीपतिभगणमुखान् सूर्यसिद्धान्तरीत्या
तद्ग्रन्थानुक्तमन्यं विषयचयमपि प्रोक्तवान् दर्पणे यः । ४४ ।

टि—ब्रह्मसिद्धान्तएव ब्रह्मसिद्धान्तकः । स्वार्थे कः सः आदिः येषां तानि ब्रह्मसिद्धान्तकादीनि स्व प्राग्वंशीयैः पूर्ववंशीयैः विज्ञैः अवितानि रक्षितानि विततानि विस्तृतानि वृहन्ति विशालानि यानि ब्रह्म-सिद्धान्तकादीनि शास्त्राणि तेषां चर्च्चा—अभ्यासः ताम् । कवीनाम्-ग्रन्थकर्त्तृणां गाणितिकानां विदुषाम् अर्च्चा—पूजा च तेषां महो-पकारसाधकत्वात् दिग्दर्शकत्वेन गुरुत्वाच्च । मार्त्तण्डः—सूर्यः रात्रिपतिः—चन्द्रः तयोः भगणमुखान्—भगणादीन् भावान्—विषयान् । तद्ग्रन्थानुक्तं—उक्तग्रन्थानुदितम् उदयान्तर—साधनादिम् अन्यम्—अपरं विषयाणांचयः — समूहः तम् । दर्पणे—सिद्धान्तदर्पणे ।

ग्रन्थादौ सकलप्रकाशविरतौ श्रीनीलशैलेशितुः
क्षारोदोत्तरतीरशोभनजगन्नाथप्रभोर्वन्दनम् ।
नानालंकरणैर्मनोज्ञयमकानुप्रासकाद्यैर्युतं
योऽकार्षीदतिसुन्दरं सहृदयानन्दातिशय्यप्रदम् । ४५ ।

विद्वद् वृन्दहृदम्बुजावलिमहानन्दस्य सन्दायकः
शश्वद् विष्णुपदावलोकनतनुर्नानाविचारक्रियः ।
ख्यातो विश्वमहोपकारकतया भूरिप्रकाशान्वितः
ग्रन्थः श्रीयुतचन्द्रशेखरकवेः संराजते सूर्यवत् ।४६।

टि—विद्वद् वृन्दस्य—विज्ञसमूहस्य हृन्दि—हृदयानि एव अम्बुजानि—पद्मानि तेषाम् आवलिः—समूहः तस्या महानन्दः तस्य । सूर्यस्य पद्मवृन्दमहानन्दसन्दायकत्वं प्रसिद्धम् । ग्रन्थपक्षे विष्णोः पदानां तदर्थवाचिनां विभक्त्यन्तत्व—लक्षणानां अवलोकनं यस्यां तादृशीतनुर्यस्य । सूर्यपक्षे विष्णुपदे—आकाशे अवलोकनं यस्या स्तादृशीतनुर्यस्य सः । ग्रन्थपक्षे नाना—बहुप्रकारा विचारक्रिया—तत्त्वनिर्णय कार्यं यस्मिन्सः । सूर्यपक्षे नाना दक्षिणायनो—त्तरायण मध्यरेखागमनादिभेदेन बहुविधा वौ-आकाशे चारक्रिया—गतिकर्म्मं यस्य सः । ग्रन्थः विशेषां-सर्वेषां जनानां महोपकारकतया ख्यातः । सूक्ष्मगणना संसूचित भ्रमशून्यवेलादिज्ञापकत्वेन सर्वजनमहोपकारित्वं तस्य । सूर्यःविश्वस्य सौरजगतः महोपकारकतया ख्यातः । ग्रन्थः भूरिप्रकाशैः—प्रकाशनामकैः चतुर्विंशत्या विभागैरितियावत् अन्वितः—युक्तः । सूर्यः भूरिप्रकाशैः—प्रचुरदीप्तिभिः अन्वितः ।

विघ्नेशानसरस्वतीदिनकरादित्यादिसर्वग्रह-
पारावारशशाङ्कशेखरशिवा ब्रह्माण्डसाम्यात्मकम् ।
श्रीनीलाचलनायकीयकवनं श्रीक्षेत्रसंवर्णनं
ग्रन्थे तत्र दशावतारनवनं सर्वं भवत्युत्तमम् ।४७।

भूगोलोपरिखण्डपत्तनपुरे संतिष्ठमानो दृशा
प्रत्यब्दं ग्रहराशिभावलि परिक्रान्ति विधाया दरात् ।
तत्सम्बन्धिविशुद्धसूक्ष्मगणनाव्यापारपारं गत-
स्तत्सिद्धान्तफलानि विश्वविदुषः सम्यक् स चादर्शयत् ।४८।

टि—ततसम्बन्धिनी—ग्रहराशिनक्षत्रसम्बन्धिनी विशुद्धा—अभ्रान्ता सूक्ष्मा या गणना तस्या व्यापारः—क्रियाकलापः तस्य पारम्—अन्तम् । विश्वनिवासिनः विद्वांसः तान् अथवा विश्वे—सर्वे च ते विद्वांसश्चेति तान् । गतिबुद्धीत्यादिना विश्वविदुषःइत्यत्र द्वितीया ।

ज्योतिःशास्त्रप्रगल्भो निजकरविहितैर्दारुवंशादिखण्डै-
र्यो धीमान्नूमानयन्त्रादिभिरपि गणनापाटवातिप्रतिष्ठः ।
क्ष्माभृद् वृक्षादिमानं ग्रहभगणतनू दूरतादिप्रमाणं
याथातथ्येन कृत्वा खिलधरणितले प्राप भूरिप्रशंसाम् । ४९ ।

टि— गणनायां पाटवं—सामर्थ्यं तेन तस्मिन् वा अतिप्रतिष्ठा—सुख्याति र्यस्य सः ।

गोलं प्रागेक कक्षं गणितकविगणा भास्कराचार्यमुख्या-
ज्योतिःशास्त्रप्रसारप्रथमगुरुजनाः प्रोक्तवन्तःसमस्ताः ।
विज्ञानज्ञानदीर्घातिविषमसरणी सावधानाशुगामी
सूरिस्तद् भूरिकक्षं व्यरचयदपि यः कल्पनाचातुरीतः । ५० ।

टि— विज्ञानस्य ज्ञानं—बोधः तस्य दीर्घा अतिविषमा या सरणी—मार्गः तया सावधानं—सतर्कम् आशु— शीघ्रं गतवान् इति ।

दृक्सिद्धां गतिमाकलय्य गणनांकर्त्तुं किमु ज्योतिषां
दिव्यांदृष्टिमवाप्य सोऽजनि कुतः किं प्राप दिव्याञ्जनम् ।
किं ज्यामागत आर्यकार्यकरणेश्रीशेच्छयाप्रेरितो-
नोचेत्तादृश कष्टकर्म्मकुशलो भूमण्डलेऽभूत कथम् । ५१ ।

टि - ज्याम् पृथिवीम् । क्षौणी ज्या काश्यपी क्षितिरित्यमरः ।

दृष्टवा यस्यातिशुद्धामविकलफलदृक्सिद्धसत्सूक्ष्मपञ्जीं
तद्रीत्यां नीलशैलाधिपनिहितसदाचारनीतिं विचार्य ।
हर्यादिश्चन्दनस्तत् परमिलितमहापात्रइत्याशु यस्मै
वीरश्रीदिव्यसिंहोगजपतिरवनीनायकोऽदादुपाधिम् । ५२ ।

टि— हर्यादिः, चन्दनः, तत्परमिलितमहापात्रः—हरिचन्दनमहापात्रः । इत्यव्यययोगे प्रथमा ।

अभ्रान्तक्षयवृद्धिकालकलनाद् यो दैविके पैतृके
काम्ये कर्म्मणि शान्तिपुष्टिविषये नित्ये च नैमित्तिके ।
प्रज्ञायुर्बलवीर्यकीर्त्तिकुशलस्वर्गापवर्गप्रदे
सर्वेषां परमोपकारमकरोत्तिथ्यादितथ्यावली । ५३ ।

ज्योतिर्भूषणभाषणक्षमतम: श्रीरुद्रनारायणो-
विद्याभूषणको गदाधरबुध: श्रीश्रीधरो वल्लभ: ।
श्रीदामोदरराजवल्लभमुखा मुख्या यदीया बुधा-
ज्योति:शास्त्रसुशिक्षणाय परया शिष्या बभूवुर्मुदा । ५४ ।

टि— श्री रुद्रनारायण: —मेदिनीपुरान्तर्गतनन्दिग्रामनिवासी । श्री गदाधर विद्याभूषण:, श्रीश्रीधरप्रहराज:, श्रीवल्लभविद्याभूषण: इमे मञ्जुषा-निवासिन: । श्री दामोदरवाणीभूषण:—तालचेरनिवासी । श्री राज-वल्लभ मिश्र: खण्डपत्तनदुर्गनिवासी । अन्येऽपितदीयपुत्रगदाधर-सिंहसामन्तादयस्तस्यशिष्या आसन् ।

मञ्जूषाधरणीपतिं करलसद्यन्त्रेण काष्ठात्मना
स्वीयेनैव महेन्द्रपर्वतमितिं प्रोच्यार्च्चितो योऽभवत् ।
संवादेन च तेन दक्षिणहरिद्भागे विभागे महा-
दु:साध्ये जटिले जनै: सुविदितो नक्षत्रविद्यात्मके । ५५ ।

टि— मञ्जूषाधरणीपतिं—जगन्नाथराजमणिदेग्रो—नामधेयम् । महेन्द्र पर्वतस्योच्चतापरिमाणे कृतप्रश्नम् । महेन्द्रपर्वतस्य मितिम्—उच्चतापरिमाणम् । दक्षिणहरिद्भागे—दक्षिण दिग्भागे ।

आचार्यो रघुनाथनामक सुधीर्मान्द्राजवासी रवे-
र्यत्प्रोक्तं ग्रहणं विलातजनता दृश्यं निषिध्यैकदा ।
सामन्तीयवचोऽनुसारघटनात् यत्कीर्त्तिराशेस्तदा
मान्द्राजेषु परिप्रचारमकरोत्प्रीत्या महत्या युता: । ५६ ।

टि— येन प्रोक्तं —यत्प्रोक्तम् । मान्द्राजेषु अत्र देशवाचकत्वाद् वहुवचनम् ।

इंलण्डामेरिकास्वयं महिमकरयोर्भावि दृश्योपरागं
य: सम्यक्साधयित्वा विषयमिममधिज्ञाप्य तद्देशनृभ्य: ।
निर्दिष्टे तत्र तत्र व्यवहितसमये स्वोक्तिसत्त्वात् प्रशंसां
लेभे दूरेषु देशेष्वपि वहुषु सुविज्ञानविज्ञान्वितेषु । ५७ ।

टि— इंलण्डामेरिकासु अत्र देशवाचकत्वाद्बहुवचनम् । अयं महिमकरयोः सूर्याचन्द्रमसोः । भावी-भविष्यन् दृश्यः—विलोकनीयः उपरागः—ग्रहः तम् । "उपरागो ग्रहो राहुग्रस्ते त्विन्दौ च पूष्णि च" इत्यमरः । स्वोक्तिसत्त्वात्—स्ववचनसाधुत्वात् ।

शुक्रग्रस्तं दिनेशग्रहमपि समये दर्शयित्वा जनेभ्य-
स्तान् नूत्नाविष्कृतं विस्मयसलिलनिधौ सन्निमग्नांश्चकार ।
य श्चन्द्रस्येव चान्द्रे रपिचभृगुतनूजस्य शृङ्गोन्नतिं वै
तद्वन्नव्यान् सुभव्यान् बहुविधविषयान् सम्यगाविश्चकार । ५८ ।

टि—दिनेशग्रहं—सूर्योपरागम् । चान्द्रेः—बुधस्या भृगुतनूजस्य—शुक्रस्य । चन्द्रस्यशृङ्गोन्नतिसाधनं पूर्वाचार्याःकृतवन्तः । सामन्तस्तु चेन्द्र शृङ्गोन्नतिं बुधशुक्रयो रपि शृङ्गोन्नतिं साधितवान् ।

ज्योतिर्विज्ञानशिल्पी स हि निजरचितं मानयन्त्रं गृहीत्वा
शैलप्रासादवृक्षग्रहप्रमुखमितिं नाटकीयच्छटाभिः ।
कृत्वा जिज्ञासुभूर्याग्रहसहितधरारङ्गमञ्चस्थितानां
नृणां वैज्ञानिकानां हृदि समजनयत्तोषहर्षप्रकर्षम् । ५९ ।

टि— जिज्ञासवः भूर्याग्रहसहिताः धरारङ्गमञ्चस्थिताः तेषां ।

ज्योतिर्विज्ञसुधाकरः सुगणकः श्रीवापुदेवस्तथा
मिश्रःश्रीभगवान् बुधो भगवतीपादश्च चिन्तामणिः ।
प्रश्नान् यं परिपृच्छ्य तोषजनकं प्राप्योत्तरं विस्मिता-
यस्यानन्दितमानसाविदधिरे भूरिप्रशंसां सदा । ६० ।

टि— सुधाकरः—महामहोपाध्यायश्रीसुधाकरद्विवेदी ।
श्रीवापुदेवः—महामहोपाध्यायश्रीवापुदेवशास्त्री ।
श्रीभगवान् मिश्रः—जेयपुरीयःज्योतिःशास्त्रज्ञः ।
भगवतीपादः—श्रीभगवतीचरण स्मृतितीर्थः ।
चि तामणिः—जयपुरदुर्गनिवासी पण्डितचिन्तामणि रथः ।

श्रीमार्कण्डेयशास्त्रीप्रवचनचतुरस्तर्कपञ्चाननो यद्-
वाक्प्रागल्भ्यप्रदृष्ट्याप्रमुदितहृदयोऽभूदनेकेऽपरे च
काव्यालङ्कार शब्दश्रुतिगणितपुराणेतिहासस्मृतिज्ञा-
यो वैवैज्ञानिकानां हृदि समजनयत्तोषहर्षप्रकर्षम् । ६१ ।

टि— प्रमुदितहृदयः अत्र वचनविपरिणामेनान्वयः ।

विश्वख्यातविशालपूःकलिकतासंराजितस्याग्रहा-
दध्यक्षेण विशिष्टसंस्कृतमहाविद्यालयस्यैकदा ।
सार्द्धं येन महेशचन्द्रसुधिया शास्त्रीयचर्च्चा कृता
प्राधान्यं परिलक्ष्य तस्य कटके वह्वी प्रशंसा कृता । ६२ ।

टि— महेशचन्द्रसुधिया—पण्डित महेशचन्द्रन्यायरत्नेन ।

कुक् साहेवः प्रतापी कटक कमिशनर सप्तशय्याद्रिमानं
पृष्टवा यं प्राप्य साधूत्तरमतिशयसन्तोषयुक्तान्तरात्मा ।
तस्यार्च्चां पुष्पसारैर्मलयजसहितैः कौसुमैः पुष्पहारैः
कृत्वा धृत्वा करे तं स्मितवदनमगात् पूज्यपूजातितोषम् । ६३ ।

टि—करे इत्यत्र अवच्छेदे सप्तमी । अगात्—अलभत । स्मितं वदन यस्य तम् । अथवा स्मितं वदनं यस्मिन् कर्म्मणि तद्यथा तथा ।

रेभेन्साकटकप्रतिष्ठितमहाविद्यालयाध्यापको-
विज्ञानज्ञगुणज्ञसद्गुणयुतो योगेशचन्द्रश्च यम् ।
पृष्टवा भूभवभार्गवग्रहमिथो दूरत्वमेवैकदा
तुल्यं मेलितवांस्तदुत्तरमहो तद्दूरदृग्यन्त्रतः । ६४ ।

टि – भूभवः-मङ्गलः भार्गवः-शुक्रः तयोःग्रहयोः मिथोदूरताम्—परस्पर-दूरताम् ।

तस्मैतेन स दूरवीक्षणमथ क्षुद्रैकयन्त्रं कदा-
दृष्टं दर्शितवान् ग्रहाङ्गविततौ तद्यन्त्रशक्तिं तदा ।
जिज्ञासुं ह्यनुरुद्धवान् निजधिया तत्कार्यकृत्यै स तं
यन्त्रणाशु निजेन तं स कृतवान् दत्तोत्तरो विस्मितम् । ६५ ।

अन्वय:—अथ स: तेन कदाग्रदृष्टं दूरवीक्षणं क्षुद्रंकयन्त्रं तस्मैं दर्शितवान् । तदा ग्रहाङ्गविततौ नद्यन्त्रशवित जिज्ञासुं तं स: हि निजधिया तत्कार्यंकृत्यं अनुरुद्धवान् । निजेन यन्त्रेण आशु दत्तोत्तर: स: तं विस्मितं कृतवान् ।

टि—तेन—सामन्तेन । तस्मैं—सामन्ताय । स:—योगेश: स:—योगेश: स:—सामन्त: । ग्रहाङ्ग विततौ—ग्रहाणाम् आयतनवृद्धिविषये ।

श्रीयुक्त: स युरोप पण्डितवरश्रीमटिकोन्नाह्वया
ज्योति: शास्त्रविदा समंतुलितवान् सामन्तचूडामणिम्
शेषे स्वीकृतवान् विमृश्यविषयं श्रेयस्त्वमस्याखिलं
सामन्त: कुशल: सुयोगरहित: सोऽभूत्तथातद्युत: । ६६ ।

टि—स:—योगेशचन्द्र: । अस्य-सामन्तचूडामणे: । श्रेयस्त्वम्—अतिशयेन प्रशस्यत्वम् । कुशल:—कृती । स:—टिकोन्नाहे: । तद्युत:—सुयोगेन युक्त: ।

पाश्चात्यो वुधसत्तमश्च कटके वैज्ञानिक:श्रीथिवेट्
साहेव:परिपृच्छ्य पञ्चनवच प्रश्नान् धरासूर्ययो: ।
यस्मैप्राप्तदुत्तर: परमुदा सद्धन्यवादं ददौ
तस्यप्रश्नचतुष्टयोत्तर कृतौ नाभूत् क्षम:किन्तु स: । ६७ ।

टि— धरासूर्ययो: अत्र वैषयिकाधारेसप्तमी । पञ्चनवच—चतुर्दश । यस्मै—सामन्ताय । तस्य—सामन्तस्य । स: - साहेव: ।

साहेव: करमर्दनं स कृतवान् गाढं तदा तस्यतत्
दृष्ट्वाश्रीमधुसूदनोहसुकवीराय: समीपस्थित: ।
योगेशश्च वभूवतुर्गुणिवरा वुदफुल्लवक्ष:स्थलौ
सामन्तोऽन्वभवत्तुकोमलकरे घस्रत्रयं वेदनाम् । ६८ ।

टि— घस्रत्रयं—त्रीणि दिनानि ।

साहेवंनच तेन सार्द्धमपरं साहेवयुग्मंस्थितं
तस्मादेकतरस्तदाकथितवान् सामन्तमानन्दितः ।
विद्वन् भूभ्रमणं वदिष्यसि यदि श्रीसवंकारस्त्वयि
संतुष्टो नितरां भविष्यति महानन्देन संस्थास्यसे । ६९ ।

ज्योतिःशास्त्रविशारदःक्षितितले कः कुत्रचित् पण्डितः
युक्त्या मन्मतखण्डनं यदि भवेत् कर्त्तुं समर्थस्तदा ।
ग्रन्थस्थां परिवर्त्तयामि मम भूस्थैर्यीयलेखावलिं
नोचेन्मन्मतमेवसाधुमतिमन्नित्याहयस्तं स्थिरः । ७० ।

टि— परिवर्त्तयामि—परिवर्त्तयिष्यामि इत्यर्थः । अत्र वर्त्तमानसामीप्ये भूते भविष्यति च वर्त्तमानवद्वा इति लट्प्रयोगः । स्थिरः—स्थिरायाः स्थैर्यवादे निश्चलइत्यर्थः ।

वारिष्टर् मधुसूदनश्चतुरधीःसर्वत्रसम्मानितो-
युक्त्या यस्य पराजितः सहृदयो नम्रःस्थितःसम्मुखे ।
प्रोवाचोत्कलचन्द्रमाईतिच यं सानन्दवद्धाञ्जलि-
र्यस्यज्ञानसुगौरवं प्रथितवान् देशे बिदेशे सदा । ७१ ।

टि— णिजन्त प्रथधातोः घटादित्वेनमित्त्वात् उपधाह्रस्वे क्तवतुप्रत्यये प्रथितवानिति रूपम् ।

तेन श्रीमधुसूदनेन सह वागालापकार्ये कदा
तं प्रोवाच सुतीक्ष्णधीरिति भवान् कश्चिद्विलाती नरः
तंस प्राह तदा मदस्ति खलु मे देशे सुधीमत्तरो-
यः काष्ठीयुगलेन मातिं गगनज्योतिर्गणान् पर्वतान् । ७२ ।

टि— वागालाफ्कारी एकदा अथवा वागालापकार्ये कदा ।

कोविदवान् स इति प्रविस्मयमहौत्सुक्येन पृच्छाकृतं
साहेवं स तदा मुदा कथितवान् ख्याते पवित्रोत्कले ।
क्षुद्रे खण्ड़पडाभिधानकरदे राज्ये सुराजान्वये
जातोऽसौ खलु चन्द्रशेखरइति स्वीयाख्यया ख्यातिमान् । ७३ ।

सिद्धान्तादिक दर्पणं रचितवान् स ग्रन्थमत्युत्तमं
विद्वान् भूभ्रमवादखण्डनवचोयुक्त्यावलीमण्डितम् ।
इत्थं यद्गुणगौरवावलिकथामाचक्ष्य धीमान् स तं
मर्यादां निजजन्मभूमिजननीसम्बन्धिनीमैधयत् । ७४ ।

टि — सिद्धान्तादिकदर्पणं — सिद्धान्तदर्पणम् ।

वैलातप्रवलप्रतापसवलश्रीमत्रं कारोगुण-
ग्राहीज्ञानगवेषणात्मक वृत्त् कर्म्माणि मर्मान्तरे ।
ध्यात्वा यस्य पदं महान्वितमहोपाध्यायइत्युन्नतं
भूभृत् पण्डितभद्रमण्डितसभासन्मण्डपे संददौ । ७५ ।

राधानाथ महोदयः कविवरो मर्मस्पृशा भाषया
यत्च्छायां दरवान्पद्यगतया भक्त्या समेतोऽकरोत्
देशोद्देश्यसुसाध कोत्कलमणिःश्रीगोपवन्धुः पुनः
संक्षेपेण मनोज्ञया कवितया यस्य प्रशंसां जगौ । ७६ ।

गोलज्ञानविशेषसूक्ष्मधिशणः पाश्चात्यवैज्ञानिक-
प्राज्ञक्ष्माभ्रमवादखण्डनपटु विद्वत्सभामण्डनः ।
भक्तः श्रीधरनीलभूधरपतेः सुज्ञानिविज्ञाग्रणी-
र्यः सर्वज्ञसमोऽभवत्तनुभृतं वृन्देष्वहिंसःसदा । ७७ ।

टि— गोलज्ञानविशेषे सूक्ष्मा धिषणायस्यमः अथवा
गोलज्ञाने विशेषसूक्ष्मा धिषणा यस्य सः । सर्वज्ञेन—बुद्धेन समः—
तुल्यः । "सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः" इत्यमरः ।

ज्योतिःशास्त्रविचारकार्यकरणे नित्यं समासक्तवान्
स्त्रास्थ्यं विस्मृतवान् सुकर्मठतया निद्रादि संत्यक्तवान् ।
कालं यापितवान् वृथान ससयं श्रेष्ठं धनं ज्ञातवान्
यः प्रातारजनीमुखेऽपिच जगन्नाथप्रभुं ध्यातवान् । ७८ ।

टि— निद्रादि अत्र आदिपदेन तन्द्रादीनां ग्रहणम् । "निद्रातन्द्राभयं क्रोध-
आलस्यं दीर्घसूत्रता षड्दोषा. । पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता"
इत्युक्तदोषास्तस्मिन्नासन्निति भावः । प्रातः-प्रभाते । रजनीमुखे—
सन्ध्यायाम् ।

शीघ्रा शीघ्रादिभेदग्रहनिवहगतिक्रान्तिपातायनानि
शङ्कुच्छायाधनुर्ज्यापदकशरकलामानतत्साधनानि ।
यन्त्राविष्कार मष्टोत्तरशतसुपदभ्रान्तिशून्यान्पलांशान्
योब्रह्माण्डान्तऋक्ष' विविधवहुनवाविष्कृति चापिचक्रे । ७९ ।

टि— शीघ्राशीघ्रादि X X इत्यत्र आदिपदेन उच्चपातयं ग्रहणम् । शीघ्राशीघ्रोच्चपातभेदैः ग्रहनिवहस्य गतिक्रान्तिपातायनानि । शरकलानां मानानि — शरकलामानानि — शरसंस्कारविशेष प्रमाणानि । शङ्कुच्छायाच धनुश्च ज्याच पदकानि च शरकला-मानानि च तेषां साधनानि । अष्टोत्तर शतसुपदानाम् — अष्टाधिक शतप्रसिद्धदेशविदेशीयस्थानविशेषाणाम् । पलांशान् — सूर्योदयादि-कालनिरूपकविभागविशेषान् ।

सत्येनैवमहिंसयोन्नतमना गान्धिर्यथाविप्लवी
स्वप्रज्ञारचितस्वयंवहजुषा यो मानयन्त्रेण वै ।
ज्ञात्वामण्डलचक्रतत्त्वनिवहं कृत्वा नवं विप्लवं
भित्त्वा भिन्नमतान्यवाप विजयं संदर्शितादर्शकः । ८० ।

टि— गान्धिर्यथा—गान्धिरिव । सामन्तपक्षे मण्डलानां—गोलानां चक्र-समूहः तस्य तत्त्वानां—तथ्यानां निवहः—निकरः तम् । गान्धिपक्षे मण्डलस्य लक्षणया मण्डलाधीश्वरस्य अथवा मण्डले— स्वे देशे राष्ट्रे वा यत् चक्रं—राजकीयकूटचक्रं तस्य तत्त्वानि—तथ्यानि तेषां निवहः तम् । सामन्तपक्षे भिन्नमतानि ज्योतिर्विदां पृथक् पृथक् मतानि गान्धिपक्षे साम्राज्यवादहिंसावादादिसम्बन्धीनिमतानि । सामन्तपक्षे संदर्शितादर्शकः—संदर्शितसिद्धान्तदर्पणः । गान्धिपक्षे संदर्शितानुकरणीयसाधुविषयः । तात्पर्यार्थः—महात्मा गान्धीः यथा सत्याहिंसाद्वयेन नवं विप्लवं कृत्वा साम्राज्यवादविलोपं विधाय विजयी अभवत्, तथा सामन्तः स्वयंवहमानयन्त्रद्वयेन ज्योतिर्विषयक विभिन्नमतवादं खण्डयित्वा स्थूलगणनालोपेन सूक्ष्मगणनां कृत्वा विजयी वभूव ।

अण्डानां वरगोलयन्त्ररचकोऽखण्डात्मनो ब्रह्मण:
पण्डातोषितपण्डितोत्तमगणोऽखण्डाववोधास्पदम् ।
खण्डास्वादवचो व्यवाहरत य श्चण्डालवर्गे च भू-
खण्डानां प्रविभागबोधविधिविद् भण्डालिवाक्खण्डक: । ८१ ।

टि— अखण्ड:-पूर्ण: आत्मा स्वभाव: यस्य तत् अखण्डात्म तस्य अर्थात् सवव्यापकस्य ब्रह्मण:—परमेश्वरस्य अण्डानां सूर्यादीनां लोकानाम् । अखण्डस्य—अक्षुण्णस्य अवबोधस्य—सम्यग्ज्ञानस्यप्र सङ्गत: ज्योति: शास्त्रसम्बन्धिनइत्यर्थ: । आस्पदं—स्थानम् । भूखण्डानां— नव-खण्डविभागविभवतानां प्रविभागा:—प्रकृष्टा:अंशा:तेषां बोध:—ज्ञानं तस्य विधि:—नियम: उपायो वा तं वेत्तीति तथाविध: । भण्डालि वाक् खण्डक:—धर्मध्वजिधूर्त्तजनवचनखण्डनकारी । चण्डालवर्गे—अनुन्नतजातिविशेषगोष्ठीनिकटे । अत्रसामीपिकाधार: । खण्डस्य—इक्षुविकारविशेषस्य आस्वादतुल्यं वच:—वचनम् ।

पण्डावद्भुवनेश्वराभिध वृहत्पण्डादृतो य: खलू-
द्दण्डाबुद्धिबुभुत्सुशिष्यकटुवाग्दण्डार्पणे कुण्ठित: ।
खण्डाखण्डतिथिप्रमाणमकरोद्दण्डादि दृग्यान्त्रिक-
दण्डामण्डितपाणिरुत्तमविदैंलण्डाक्षणआकर्षक: । ८२ ।

टि— पण्डावता वेदादिशास्त्रोज्ज्वलबुद्धिसंपन्नेन भुवनेश्वराभिधेन वृहत-पण्डा (वड़पण्डा) इति उपनामधारिणा आदृत: । विनीतं प्रति-भाशालिनं सुशिष्यं गुरव: आद्रियन्ते । उद्दण्डा:-उद्धता: अबुद्धय:—बुद्धिहीना: बुभुत्सव:—ज्योति:शास्त्रबोधेच्छुका: ये शिष्या: तेभ्य: कटु:कठोर: वाग्दण्ड:—भर्त्सनादि: तस्यअर्पणे कुण्ठित:—कुण्ठावोध-मकरोदित्यर्थ: । यान्त्रिक-दण्डेन—स्वनिर्मितेन दारवेण वैणवेन वा यन्त्रदण्डेन आमण्डितौ पाणी—हस्तौ यस्यस: । उत्तमविद:—सुज्ञा: ये ऐंलण्डा:-इंलण्डदेशवासिन: तेषां अक्षण: दृष्टे: आकर्षक: । अक्षण: इत्यत्र प्राण्यङ्गत्वा देकवद्भाव: ।

दण्डादि पश्यतीति दण्डादौ दृक् यस्य वा दण्डादिदृक् दण्डादिकाल-विवेचनां कुर्वन्नित्यर्थः। खण्डानाम्—असंपूर्णानाम् अखण्डानां संपूर्णानां तिथीनां प्रतिपदादि पञ्चदश्यन्तानामितियावत्। प्रमाणं निर्णयम्। संपूर्णातिथिः स्कन्दपुराणे दर्शिता—"प्रतिपत्प्रभृतयः सर्वाउदया दोदयाद्रवेः। संपूर्णा इति विख्याता हरिवासरवर्जिताः"। इति या तु नोक्तलक्षणा सा खण्डतिथिः। एतद्विषयक स्मृतिविचारः कालमाधवादौ द्रष्टव्यः। वाहुल्यभयान्मया न लिख्यते। देवपित्रादि कार्यकरणे तत्तद्यथोचिनकालव्यतिक्रमे महान् प्रत्यवायो भवेत् इति स्मृतिषु दृश्यते। ततःसामन्तमहोदयस्तद्विषये सावधानः सूक्ष्मकालविवेचनया तिथ्यादीनां ह्रास वृद्ध्यादिकं निर्णीतवान्।

दण्डानुग्रह दक्षिणः कमिशनर् दण्डान्तदेवार्च्चकं
दण्डार्द्धं यदपेक्षय सहबुधैर्दण्डायितोपाविशत्।
चण्डानां मददीपदीप्तिदमने चण्डास्रकःसोऽभवत्।
खण्डान्तस्थपड़ासुतः सकलभूखण्डावलीमण्डनः। ८३।

टि— दण्डानुग्रहदक्षिणः—निग्रहानुग्रहसमर्थः दण्डान्तदेवार्च्चकं – दण्डावधि देवार्च्चनकारकम्। दण्डार्द्धम् अत्र "कालाध्वनोरत्यन्त संयोगे" इति द्वितीया। सामन्तसाक्षात्काराथं कमिशनर महोदयस्य तद्द्वार गमनसमये दण्डावधिकालार्द्धस्य देवार्च्चनकर्म्मणीअतिवाहितत्वात् दण्डार्द्धं स सामन्तम् अपेक्षितवान् इति सुधीभिर्विभाव्यम्। दण्डायिता—कियत्क्षणंदण्डायमानः उपाविशत् उपविष्टः। मण्डप सज्जितासने इति यावत्। चण्डानाम्—उद्धतानाम्। मदः—गर्वः एव दीपः तस्य या दीप्तिः तस्या दमने अर्थात्ह्रासकरणे चण्डाः— प्रखराः अस्राः किरणाः यस्य सः चण्डास्रकः सूर्यः—सूर्यतेजसा दीप दीप्तिः ह्रासं लभते। खण्डान्तस्थपड़ा—खण्डपड़ा।

दण्डादिक्षयवृद्धिसूक्ष्मगणना खण्डादिविज्ञान्तिके
गण्डामण्डितकुण्डलाः सुगणकाः दण्डायिताः शिष्यवत्।
गण्डादिस्मरणे वभूव खलु पौगण्डात् प्रभृत्याग्रही
चण्डानामपिहर्षकारिवचनो दण्डान् मुदायोऽनयत्। ८४।

टि — दण्ड़ादीनांक्षयवृद्ध्योः या सूक्ष्मगणना तस्याः यः खण्ड़ः—विभागः तस्मिन् आदिविज्ञः—प्रथम विद्वान् । प्रसङ्गात् चन्द्रशेखरः तस्य अन्तिके—समीपे । गण्ड़ादीनां—अत्र आदिपदेन अतिगण्ड़, व्यतिपात, व्याघात, शुभ, शोभन प्रभृति योगानां ग्रहणम् । चण्ड़ानाम्—उग्राणां । दण्ड़ान्—तत्परिमितकालान् अनयत्—अयापयत् ।

खण्ड़ाध्वेक्षितनीलचक्रवलवद्दण्ड़ाग्रखेलध्वजोऽ-
खण्डानन्द कृताञ्जलिर्हरिपुरो दण्डावपातोत्थितः ।
दण्ड्रान् मां परिपास्यसीतिसकलाद्दण्ड्रावधिज्ञापयन्
पण्डादत्तपदाम्बुजाम्बुतुलसीखण्डादनं स व्यधात् । ८५ ।

टि— वलवान्—शक्तः यो दण्डः तस्य अग्रे खेलन्—क्रीड़न् उड्डीयमान इति यावत् स चासौध्वजश्चेति वलवद्दण्डाग्रखेलध्वजः । नीलचक्रं च वलवद्दण्डाग्रखेलध्वजश्चतौ । अथवा समाहारे क्लीवैकवचनम् । खण्डाध्वनः अल्पावशिष्टमार्गात् ईक्षितौ नीलचक्रवलवद्दण्डाग्रखेलध्वजौ येन सः तथाविधः । अखण्डेन—पूर्णेन आनन्देन कृतः अञ्जलिः येन सः अखण्डानन्दकृताञ्जलिः । हरेः—नीलाचलराजस्य श्रीमज्जगन्नाथस्य पुरः—अग्रतः । दण्डस्य—यष्टेः इव अवपातः—भूमौ पतनं यस्य सः तादृशः, ततः कर्म्मधारयः । अथवा दण्डावपातात् परम् उत्थितः—दण्डावपातोत्थितः । सकलात् दण्डात् त्रितापजनितदुःखात्मकात् पराभवात् यमयातनायाश्च । पण्डा—जगन्नाथसेवकविशेषः तेन दत्तस्य पदाम्बुजाम्बुना—श्रीचरणकमलोदकेन सहितस्य तुलस्यखण्डस्य अदनं—भक्षणं व्यधात्—अकार्षीत् ।

दण्डार्हान् शरणागतान् समवतश्चण्डातपस्यात्मभू-
दण्डाद्यस्यरथे पुरीगजपतिश्चण्डालल्लोकायते ।
चण्डालोऽपिहि यत्पुरेऽमृतमियाच्चण्डापराधीमृतो
चण्डात्मात्मसमर्पणं स कृतवान् दण्डायमानःपुरः । ८६ ।

टि— दण्डार्हान् – दण्डयोग्यान् शरणागतान्—आश्रयार्थिनः । चण्डातपस्य सूर्यस्य आत्मभूः—आत्मजः—यमः तद्दण्डात् समवतः—संरक्षतः यस्य—जगन्नाथस्य चण्डाललोकइव आचेरतिचण्डाललोकायते । स्वर्णसम्मार्जन्या सम्मार्जनं करोति । सम्मार्जन्या मार्गपरिष्करणं चण्डालस्य कर्म्म । यत्पुरे—यन्नगरे पुरुषोत्तमक्षेत्रइत्यर्थः । चण्डापराधी—उत्कटपातकी अमृतं—मुक्तिम् :
"मुक्तिःकैवल्यनिर्वाण श्रेयोनिःश्रेयसामृतम्" इत्यमरः । इयात्—प्राप्नुयात् । इण् गतौ । पुरः—अग्रे । तस्य इति शेषः यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात् । अचंडः—शान्तः आत्मा—स्वभावः यस्य सः अचंडात्मा सः पूर्वोक्त चन्द्रशेखरः ।

हर्याख्यास्मृतिकीर्त्तनो बुधमुदःस्थानंस्थिरात्मोदयो-
राजात्मप्रभवो गुरुः सुमनसां ज्योतिः प्रसिद्धःकविः ।
स श्रीभास्कर शक्तिशालिजननः शश्वद्विधौ तीक्ष्म दृक्
विश्वव्याप्त प्रसिद्धिकेतुरभवत्तद्वद्ग्रहध्यानतः । ८७ ।

टि— सः चन्द्रशेखरः शश्वत्—सर्वदा ग्रहध्यानतः—वारम्वारग्रहगवेषणया इत्यर्थः तद्वत् ग्रहवत् अभवत् ।
सूर्यपक्षे हर्याख्यायाः-हरिनाम्नः स्मृतिषु कीर्त्तनं यस्य सः । सा पक्षे हर्याख्यायाः—हरिनाम्नः स्मृतिः स्मरणं कीर्त्तनं—वारम्वार मुच्चारणं च येन सः ।
चन्द्रपक्षे बुधस्य मुद्—हर्षः तस्याः स्थानम् । बुधस्यचन्द्रात्मजत्वात् । सा पक्षे बुधानां—देवानां पंडितानां च मुदः—हर्षस्य स्थानम् । पूजास्तोत्रपाठादिना देवानां, सम्मानप्रदर्शनपूर्वकशास्त्रचर्चादिना पंडितानां परितोषकारित्वात् । सामन्तस्य पांडित्यप्रकर्षदर्शनात् साधुव्यवहाराच्च पंडिता आनन्दिता अभवन् ।
मङ्गलपक्षे स्थिरायाः पृथिव्याः आत्मोदयाः आत्मप्रकाशः यस्य सः मङ्गलस्य भूमिपुत्रत्वात् । सा पक्षे स्थिरात्मना—अविचलित स्वभावेन उदयः—आविर्भावः यस्य सः । अथवा स्थिरः-अचलः आत्मोदयः—आत्मोन्नतिः यस्य सः ।

बुधपक्षे राज्ञा—चन्द्रः तस्मात् आत्मप्रभवः अथवा राजा—चन्द्रः तस्यआत्मनः प्रभवः—उत्पत्तिः यस्य सः। सा. पक्षे राजा—क्षत्रियः श्यामवन्धु सिंहसामन्तः तदात्मनः प्रभवः—जन्मयस्यसः। वृहस्पति-पक्षे सुमनसां—देवानां गुरुः। सा. पक्षे सुमनसां-गदाधरविद्याभूषण राजवल्लभ मिश्रप्रमुखानां पण्डितानां गुरुः—ज्योतिःशास्त्राध्यापकः। शुक्रपक्षे ज्योतिःषुप्रसिद्धः—ज्योतिःप्रसिद्धः कविः—तन्नामधारी। उशनाभार्गवः कविरित्यमरः। सा. पक्षे ज्योतिशास्त्रप्रसिद्धःकविः। सिद्धान्तदर्पणग्रन्थरचक इत्यर्थः।

शनैश्चरपक्षे श्रीभास्करात्—श्रीसूर्यात् शक्तिशालि वलिष्ठं सामर्थ्य-युक्तं जननं—जन्म यस्य सः।

सा. पक्षे श्रीभास्करः—श्रीभास्कराचार्यः तस्यइव शक्तिशालि जननं यस्य सः।

राहुपक्षे विधौ—चन्द्रे तीक्ष्णा—उग्रा दृक्—दृष्टिः यस्य सः। सा. पक्षे विधौ—शास्त्रीयनियमे तीक्ष्णा—सूक्ष्मा दृक् यस्य सः। केतुपक्षे विश्वे—जगति व्याप्ता प्रसिद्धिर्यस्यसः स चासौकेतुश्चेति। सा. पक्षे प्रसिद्धिःएवकेतुः—प्रसिद्धिकेतुः कीर्त्तिपताकाइत्यर्थः। विश्व व्याप्तः प्रसिद्धिकेतुः यस्य सः।

शश्वत्सद्गुणरत्नभूषितवपुःसर्वंसहास्थैर्यभृत्
माता श्रीपरमेश्वरस्यभुवने नानातनूधारिणाम्।
दुर्वाश्यामलचारुविग्रहरुचि विश्वम्भराख्या श्रुतिः
सोऽभून्मङ्गलभावभाजनमसौभूभावनातत्समः। ८८।

टि— सः असौ भूभावना तत्समःअभूत्। भुवः भावनया तत्समः भूतुल्यः। भूमिपक्षे शश्वत्—सर्वदा सन्—उत्तमः गुणः—प्रयोजनं यैः तानि सद्गुणानि यानि रत्नानि [तैः भूषितं वपुःयस्याः सा भूमेःवसुन्धरा-त्वात्। सा. पक्षे सद्गुणाः दयादाक्षिण्यविनयादयः एव रत्नानि तैःभूषितंवपुः यस्य सः।

भूमिपक्षे सर्वंसहाचासौ स्थैर्यभृच्चेतितथाभूता। सा पक्षे सर्वंसहा— वसुमती साइव स्थैर्यंभृत्। अथवा सर्वंसहायाः पृथिव्याः स्थैर्यम् अचलत्ववादमित्यर्थः विभर्त्ति—पुष्णातीति

तथाभूत: । पृथिव्या:स्थिरत्वत्रादपरिपोषक इतिभाव: । सर्वं सहाया: स्थैर्यं तद्भृत् इति कृते अन्यस्यधर्म्मं कथमन्योवहत्विति विम्वप्रति-विम्वभाववोधनरूपा निदर्शना । भूमिपक्षे श्रीपरमेश्वरस्य भुवने नानातनूधारिणां जेङ्गमाजङ्गमानामितियावत् माता जननी । सा. पक्षे नानातनूधारिणांपृथिवीग्रहनक्षत्रपर्वत महीरुहादीनां माता-परिमापक: । भूमिपक्षे दुर्वाभि: श्यामला चारु:-मनोहरा विग्रहरुचि: तनुच्छवि:यस्या: सा । सा. पक्षे दुर्वाश्यामलचारुविग्रह:—कृष्ण: तस्मिन् रुचि:—स्पृहा प्रगाढभक्तिरितियावत् यस्य स: । भूमिपक्षे विश्वम्भराख्या—विश्वम्भरानाम श्रुतिषु—श्रुत्यादिग्रन्थेषु यस्या: सा । सा. पक्षे विश्वम्भरस्य विष्णो: आख्यानां नाम्नां श्रुति:-श्रवणं येन स: । विष्णुभक्ता विष्णुनामश्रवणरताभवन्ति । श्रवणं च नवधाभक्तिप्रथमम् । सामन्त: हरिभक्तआसीत् । अत्रश्रुतिपदोप-लक्षणत्वात् कीर्त्तनस्मरणादीनामपिग्रहणम् । भूमिपक्षे मङ्गलस्यत-दाख्यग्रहस्य भाव:-उत्पत्ति: तस्य भाजनम् । मङ्गलस्य भूमिपुत्रत्वात् । सा. पक्षे मङ्गलभाव:—कुशलभावना तस्य भाजनम् । तस्यमनसि कस्यापि अमङ्गलचिन्तास्थान नलेभे ।

क्षुद्राक्षुद्र चलाचलापरिमितब्रह्माण्डसंधारण:
सोऽभूद्विष्णुपदाभिधानविदित:सानन्तसंज्ञ:पुन: ।
संपूज्यामरमार्ग—शब्दगुणकोऽत्यन्तोरुमानास्पदं
नित्यं खस्यसदासदागतिगतिस्तत्त्वेक्षयाकाशवत् । ८६ ।

टि— स: नित्यं खस्य—आकाशस्य तत्त्वेक्षया आकाशवत् तदाकारितचित्त-वृत्तितया तद्वत् अभूत् ।

आकाशपक्षे क्षुद्राणि अक्षुद्राणि चलानि अचलानि अपरिमितानि यानि ब्रह्माण्डानि तेषां संधारण येन स: । आकाशे सर्वेषां ब्रह्माण्डानां सत्त्वात् । सामन्तपक्षे प्रोक्तविशेषणविशिष्टेषु ब्रह्माण्डेषु संधारणा—सम्यक्वोध:यस्य स: । भूगोल—भगोल खगोल निर्णायकत्वात् । आ.पक्षे विष्णुपदाभिधानेन—विष्णुपदनाम्ना विदित.—ज्ञात: । सा. पक्षे विष्णो:पदाभिधाने पदाभिधानयो: वा विदित—ज्ञान यस्य स: । विदितमित्यत्र भावे क्त: ।

आ. पक्षे अनन्तसंज्ञया—अनन्तनाम्ना सहवर्त्तमानः—सानन्तसंज्ञः। "अनन्तंसुरवर्त्मखम्" इत्यमरः।

सा. पक्षे अनन्तसंज्ञा—प्रमीमचेतना तयासहवर्त्तमानः अथवा अनन्ते-आकाशविषये विष्णौवा संज्ञा तया सहवर्त्तमानः। आकाशतथ्य निरूपणे विष्णुभक्तौ च सचेतन इत्यर्थं।

आ.पक्षे संपूज्यानाम् अमराणां—देवानां मार्गः—वर्त्म। शब्दःगुणः यस्यसःशब्दगुणकः। ततः कर्म्मधारयः। "अनन्तं सुरवर्त्मखम्" इत्यमरः। आकाशस्य शब्दगुणकत्वं न्यायादिशास्त्रप्रसिद्धम्।

सा. पक्षे सं पूज्यः अमरः–अमरसिंहः तत्प्रदर्शितः यो मार्गः–शब्दसाधनापथः अर्थात् अमरकोषः तत्र ये शब्दाः अभिधानानां शब्दकोषत्वात् तेषांगुणम्—उत्कर्षं कायति–उच्चैः रटतीत्यर्थः। कै गै रै शब्दे। आतोड़ः। अमरोक्तभूपर्याये अचला, अनन्ता, स्थिरा इत्यादि शब्दानां तेनानुमोदितत्वात्।

आ. पक्षे अत्यन्तमुरु—विशालं मानंपरिमाणं तस्य आस्पदं स्थानम्। आकाशस्यविभुत्वात् परममहत्परिमाणंवर्त्तते।

सा. पक्षे अत्यन्तोरुमानस्य-अत्यधिकसम्मानस्य आस्पदं—पात्रम्। आ. पक्षे सदा-सर्वदा सदागतेः—समीरणस्य गतिः यस्मिन् सः। "मातरिश्वासदागति" रित्यमरः।

सा. पक्षे सदा सतां साधूनां पण्डितानां वा आगतिः—आगमनं गतिः-गमनं च यस्मिन् सः। सामन्तस्यदर्शनाकाङ्क्षया सदा सज्जनाःपण्डिताश्च तन्निकटम्आयान्ति यान्ति च केवा दूरादायान्ति केचित्स्थानीया यान्ति।

स्वीयं मृत्युदिनं स्वयं गणनया ज्ञात्वा स यातःपुरीं
तस्मै श्रीक्षितिशैलशालिहरये विज्ञाप्यदुःखंस्वकम्।
भक्त्या तत्पुरवासकृत्प्रभुजगन्नाथाभिधानं वदन्
निर्दिष्टेऽहनि नीलचक्रकृतदृक्पातो गतः स्वःपुरीम्। ९०।

ब्रह्माण्डंजठरे प्रपश्यतियथान्तर्यामिनारायण-
स्तद्गोलं परिदृष्टवान् हृदितथाय:शास्त्रविद्यादृशा ।
लोकैः सत्प्रतिभाप्रतिष्ठिततया संस्मर्यमाण: सदा
सामन्त:समहोदयोविजयते मृत्वापिनित्य मर: । ९१ ।

ज्ञानालोकविलोकित:क्षितितले सिद्धान्तयुग्दर्पणो-
यावद् वस्तुसमर्पयिष्यति मुहु:प्रज्ञेक्षणेभ्य: सदा ।
कीर्त्तिर्यस्यसजीवतीतिवचसो याथार्थ्यं वादी ब्रुवे
तावत् कालघनेनसूरिसविता दृश्योऽप्यसौवर्त्तते । ९२ ।

टि— ज्ञानमेव आलोक: तद्विलोकित: । सिद्धान्तेन युज्यते इति सिद्धान्तयुक् तथाभूत: दर्पण:=सिद्धान्तदर्पण: । दर्पण: आलोकेएव दृश्यते । प्रज्ञाईक्षणं येषांतेभ्य: । सूरि:—प्रसङ्गात् सामन्तचन्द्रशेखर: सएव सविता—सूर्य: । काल:—अन्तक: सएव घन:—मेघ:तेन हेतौ तृतीया । यथासूर्य:कृष्णमेघेन हेतुना अदृश्य: सन्नपि आकाशे दीप्तिमान्वर्त्तते, कालरूपक मेघेन अदृश्य:सन्नपि सूरि:सामन्त:कीर्त्तिमान् जगति वर्त्तते । कालमेघेन हेतुना सवितु: अदृश्यत्वेऽपि दिवालोकविलोकित: दर्पण: यथा चक्षुष्मद्भ्य: वस्तु समर्पयति । कालघनेन हेतुना सूरिसवितु: चन्द्रशेखरस्य अदृश्यत्वेऽपि ज्ञानालोकविलोकित: सिद्धान्तदर्पण: प्रज्ञादृग्भ्य:, तथावस्तु समर्पयतीति उपमालङ्कार:-व्यज्यते ।

सर्वस्वामिगुणान्वित: सहृदय: साधुस्वभावान्वित:
पूर्वोक्त:पृथिवीपतिर्हरिहर:प्रेम्णाप्रजापालक: ।
यत् सामन्तक चन्द्रशेखरवृहन्मुद्रालयोद्घाटनं
कृत्वा खण्डपड़ागड़े विहितवांस्तद्रक्षणावेक्षणम् । ९३ ।

तद् यन्त्रागारकार्यं भवतिजनहितं सर्वकारीयसंस्था-
न्तर्भुक्तं सुष्ठुसंपादितमुपकरणैर्युक्तमावश्यकैश्च ।
प्रत्यब्दं तद्गृहान्ते रुचिरतरसमारोहपूर्णा विशाला
सामन्तीये पवित्रेशुभजनिदिवसे गौरवाढ्यासभा च । ९४ ।

तन्नाम्ना पुरुषोत्तमस्थितमहाविद्यालय: संज्ञितो-
दृश्यन्ते स्मृतिमन्दिराणि च पुन: पाठालया: कुत्रवा ।
तैंस्तस्य स्मृतिपूजनं गुणिगणाग्रण्यो ययेप्ट ं नकै-
र्हादु:खं न तदच्चंनं यदिह तज्जीवद्दशायां कृतम् । ९५ ।

ग्रद्य श्रीभुवनेश्वरे च कटके वालेश्वरे भद्रखे
पुर्यां ब्रह्मपुरे च सम्वलपुरे तज्जन्मभूम्यादिषु ।
तत्संक्रान्तसभासुतत्प्रतिकृतौमाल्यार्पणं शोभते
हाहन्त क्वचकेन तन्नहि कृत ं तज्जीवने तद्गले । ९६ ।

वङ्गीया गुणिनो भवन्ति गुणिनां शश्वद् गुणज्ञारवी-
न्द्रोवै विश्वकविर्महात्मपदवीं श्रीगान्धये संददौ ।
प्रे म्णाचष्ट प्रफुल्ल उत्कलमणिं श्रीगोपवन्धु ं तथा
श्रीयोगेशमहेशयत्नवशतो युक्त: स चोपाधिना । ९७ ।

टि— रवीन्द्र: — रवीन्द्रनाथ ठक्कुर: । प्रफुल्ल:—प्रफुल्लचन्द्र राय: । योगेश:—योगेश चन्द्र राय शिद्यानिधि: । महेश:—महेशचन्द्र न्यायरत्नम् । स:—चन्द्रशेखर: । उपाधिना—महामहोपाध्याय-पदव्या ।

राधानाथवच: प्रवचम्यनुवदन् कश्चिद् गुणज्ञो जन: ।
नास्त्येको भवितोत्कले गुणनिधे यस्त्वद्गुणग्राहक:
कुर्वन्ति प्रणतिं वृथा न सलिलंसिक्त्वा सहस्र ंजना
नाज्ञासीद्वुधरामचन्द्रनृपतिर्नारायणस्तांनृप: । ९८ ।

टि— राधानाथ वच:—कविवर राधानाथ रायवचनम् ।

सत्त्वात्कोविद राजह ंसकुलसत्पद्माकरश्रीयुत-
क्षौणीनायकवासुदेवसुधियो राज्ञो महेन्द्रस्य च ।
त्वद्वज्ज्ञानमहीरुहोऽप्युपगत: शोच्यां दशां म्लानता-
मस्माकं तदवेक्षण ं कथमहोभाग्ये विधातालिखत् । ९९ ।

हीरो नित्यसमुज्ज्वल: सुरुचिमान् गाढान्धकारेऽपिच
रत्नं चावनितालसम्पृक्तलस्थानस्थितं मूल्यवत् ।
तद्वद्धेमच पङ्कमध्यपतितं नाप्नोति मूल्योनतां
अस्थानस्थितिमानपिस्थितियुत: सामन्तचूड़ामणि: । १०० ।

टि— अस्थानस्थितिमान्—अनुत्तमस्थानस्थ: । स्थित्या मर्यादया युत: आत्ममर्यादावानित्यर्थ: ।

सामन्तप्रतिमूर्त्तयो हि वहवो देशे विभिन्नस्थले
संस्थाप्याश्चरवीन्द्रमण्डपसमस्तस्याख्यया मण्डप: ।
कर्त्तव्यो गणकैश्च तस्यगणनामार्गप्रचारो वुधै:
स्मर्त्तव्यो महनीयतद्गुणगणज्ञानप्रकर्ष: सदा । १०१ ।

श्रीवनमाल्याचार्य साहित्य, धर्मशास्त्र, सांख्ययोगाचार्यविरचिता सामन्त चन्द्रशेखर प्रशस्ति: समाप्ता ।

। इतिशम् ।

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ପ୍ରଶସ୍ତିର ଅନୁବାଦ

ଶ୍ରୀମଥୁରାପୁରରେ ଜାତହୋଇ ଗୋପପୁରରେ ନନ୍ଦଗୃହରେ ବଢିଥିବା ଶ୍ରୀବୃନ୍ଦାବନରେ ବଂଶୀବାଦନରତ ହୋଇ ବହୁବଧ ଲୀଳାରେ ସମଗ୍ର ଜଗତକୁ ମୁଗଧ କରିଥିବା ଅବନ୍ତୀନଗରୀରେ ପାଠ ପଢି ସାର ଗୁରୁଦକ୍ଷିଣା ସ୍ୱରୂପ ମୃତ ଗୁରୁ ପୁତ୍ରକୁ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଯମପୁରରୁ ଆଣି ଗୁରୁଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିବା ଆଦି ବହୁ ମହାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିବା, ଦ୍ୱାରକାର ଅଧୀଶ୍ୱର ହୋଇ ଶେଷରେ ଅଦ୍ଭୁତ ଜଗଦ୍‌ବିଲକ୍ଷଣ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଶରୀରଧାରୀ ନୀଳାଚଳାଧୀଶ୍ୱର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ମୁଁ ଭଜୁଅଛି । ୧ ।

ଯେ ଶୋଭା ସମୃଦ୍ଧିଶାଳ ଭାରତର ଗୌରବ ଅଟନ୍ତି । ଯେ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଭାସ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପର ଗଣିତଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଦର୍ଶୀ ଥିଲେ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା ହେତୁରୁ ଯାହାଙ୍କର ଯଶ ପୃଥିବୀରେ ଖ୍ୟାତ ହୋଇଅଛି । ସେହି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ମହୋଦୟଙ୍କର ପ୍ରଶସ୍ତି ଆନନ୍ଦରେ ମୁଁ ଚତୁର୍ବେଦାଚାର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧ୍ୟାୟ ଶ୍ରୀବନମାଳୀ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି । ୨ ।

ଗଙ୍ଗା ଓ କାବେରୀ ନଦୀ ମଧ୍ୟ ଭୂଭାଗ ଓ ମଗଧ ବିଜେତା ମଥୁରା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୂମଣ୍ଡଳ ବିଜୟୀ ବୀରଶ୍ରୀମଣ୍ଡିତ ଉତ୍କଳାଧୀଶ୍ୱର ଖାରବେଳଙ୍କଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଉତ୍କଳଧରା ପାଳିତ ହୋଇ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ସକଳ ପୂର୍ବ ବୃହତ୍ ଗୌରବରହିତ ମନ୍ଦଭାଗ୍ୟା ସେହି ଭୂମିରେ ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କଦ୍ୱାରା ବିରାଜିତ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ଶୋଭା ପାଉଅଛି । ୩ ।

ସେହି ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ଗଙ୍ଗା ସମାନ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ନଦୀର ଦକ୍ଷିଣ ତୀରରେ ବ୍ରହ୍ମାଚଳ ଉପରେ ନୀଳମାଧବ ମହାବିଷ୍ଣୁ ସର୍ବଦା

ବିରାଜମାନ ହେଉଅଛନ୍ତି । ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସେହି ପ୍ରଭୁଙ୍କର ବିଦ୍ୟମାନତା ହେତୁଁ ଖ୍ୟାତ ବିଦ୍ୟାପୁର ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ବୋଲି ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୂର୍ବକାଳୀନ କରଦରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ୪ ।

ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ମୁଖରୁ ଶୁଣି ଶ୍ରୁତପାଠ ପଠନ ବିଷୟରେ ପଟୁ ଗୃହସ୍ଥ ଶୁଆ ଶାରୀମାନେ ବେଦାଦି ଶାସ୍ତ୍ରର କିଛି ଅଂଶ ପାଠ କରୁଥିଲେ । ବିଦେଶାଗତ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାହା ଶୁଣି ବୁଧଜନମାନଙ୍କର ଘରକାନ୍ଥରେ ଲେଖାହୋଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସୂତ୍ରାଂଶ ଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖି ଆନନ୍ଦିତ, ବିସ୍ମିତ ଓ ଭୀତ ହେଉଥିଲେ । ଶୁଆଶାରୀ କପର ମନ୍ତ୍ର ଶ୍ଳୋକ ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ୁଛନ୍ତିବୋଲି ଆନନ୍ଦିତ, ବିସ୍ମିତ କାନ୍ଥରେ ଜଟିଳ ଶାସ୍ତ୍ରାଂଶ ଲେଖା ଦେଖି ଆମେ ଏଠିକାର ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ହାରିଯିବା ବୋଲି ଭୀତ ଯେଉଁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ଗୁଣିଗଣଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରୀ ଦୀନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ଖେଡ଼େଙ୍ଗା । ୫ ।

ହରି ଭକ୍ତିଭାବ ପ୍ରବଣ ହୋଇ ସଂସ୍କୃତ ଭାଗବତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆକ୍ଷରିକ ଅଭିପ୍ରାୟକୁ ଅନୁସରଣ କରି ସୁନ୍ଦର ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟାନୁବାଦ ରଚନା କରିଥିଲେ । (ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଖେଡ଼େଙ୍ଗାଙ୍କ ଭାଗବତ ବୋଲି ସୁପରିଚିତ) ଯେଉଁ ଖେଡ଼େଙ୍ଗାଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ତାଙ୍କ ବଂଶର ସାତ ପୁରୁଷ ଉତ୍ତମ ପଣ୍ଡିତଥିଲେ ।

(ଏଠାରେ ମନେ କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ଉକ୍ତ ଖେଡ଼େଙ୍ଗାଙ୍କ ବଂଶୀୟ ଆନନ୍ଦ ଖେଡ଼େଙ୍ଗା ଅହି ପ୍ରାଂସମାନ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ଗୁରୁଥିଲେ ।) ଏହିପରି ସେହି ସ୍ଥାନର ବିଦ୍ୟା ଗୁଣଗଣ ମହିମାକୁ ସୁଧୀବୃନ୍ଦ ସାଧୁବୁଦ୍ଧିରେ ଅନୁମାନ କରିବେ । ୬ ।

ସେହି ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ବଘେଲରାଜ ବଂଶ ପୁରୁଷଶ୍ରେଷ୍ଠ ମହାବିକ୍ରମଶାଳୀ ରଘୁନାଥ ନରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମଧ୍ୟମପୁତ୍ର ପୁଣ୍ୟବାନ୍ ସିଦ୍ଧାୟୁ ରାଜା ଶ୍ରୀ ଯଦୁନାଥ ମଙ୍ଗରାଜ ବିଶେଷ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ଥିଲେ ।

ସେ ରାଜ୍ୟର ବିଶେଷ ଉନ୍ନତିମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ପ୍ରଥମ ରାଜାଥିଲେ । ୭ ।

ହରିପାଦ ପଦ୍ମସେବା ପରାୟଣ ବିଦ୍ୱାନ୍ ତଦୀୟପୁତ୍ର ନାରାୟଣ ମଙ୍ଗରାଜ ରାଜା ହୋଇଥିଲେ । ଏବଂ ସେ ମନୋହର ସଂଗୀତ ନାରାୟଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ମଙ୍ଗରାଜ ପ୍ରଜାରଞ୍ଜନ ଓ ଖ୍ୟାତିମାନ୍ ଥିଲେ । ସେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାଗଡ଼ର ପୂର୍ବଦିଗରେ ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଶିବମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ୮ ।

ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଦୟା ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟାଦି ସକଳ ସ୍ୱାମିଗୁଣ ଭୂଷିତ ବନମାଳୀ ରାଜା ହୋଇଥିଲେ, ଯାହାଙ୍କର ପ୍ରଜ୍ଞା ପ୍ରତାପ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ପ୍ରଚୁର ଯଶ ଓ ମିତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତତ୍‌କାଳୀନ ଉତ୍କଳାଧୀଶ୍ୱର ବୀର ଶ୍ରୀବର ପ୍ରତାପଶାଳୀ ଗଜପତି ମହାରାଜ ଶ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ଦେବ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟ ପଦବୀ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । (ମନେ କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ରାଜା ବନମାଳୀଙ୍କଠାରୁ ରାଜା ହରିହରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ରାଜା ଉକ୍ତ ପଦବୀରେ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ) । ୯ ।

ରାଜା ବନମାଳୀଙ୍କର ପୁତ୍ର ନଥିବାରୁ ତଦୀୟ ପିତୃବ୍ୟ ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀ ବୈରାଗୀ ରାଜା ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସମସ୍ତ ରାଜଗୁଣ ଭୂଷିତ ଦେବତା ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭକ୍ତ ଓ ଅତି ଚତୁର ଥିଲେ । ପ୍ରଖ୍ୟାତ କୀର୍ତ୍ତିଶାଳୀ ତାଙ୍କର ବିସ୍ତୃତ ରାଜନୀତିମାନ୍ ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀମାନ୍ ନୀଳାଦ୍ରି ସିଂହ ରାଜା ହୋଇ ଥିଲେ । ସେ ଉତ୍ତମ ବୁଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ ବୀପ୍ରତେଜା ଖଳବଳ ଦଳନକାରୀ ଥିଲେ । ଏଠାରେ ମନେକରିବାକୁ ହେବ ଯେ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନିଜକୁ ନୀଳାଦ୍ରି ସିଂହଙ୍କ ବଂଶଧର ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ତାହାହେଲା—

"ସୋଽୟଂ ନୀଳାଦ୍ରିସିଂହାନ୍ୱୟବଦନଦରୀନିର୍ଗତଃ ପ୍ରାପ୍ତଦୁର୍ଗଃ ॥

ସେହି ରାଜା ନୀଳାଦ୍ରି ସିଂହଙ୍କର ପୁତ୍ର ନୃସିଂହ ସିଂହ ରାଜତ୍ୱ କରି ଉତ୍ତମ ରାଜଧର୍ମରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଯେ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ମହାମହିମ ଶ୍ରୀ ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇ ଥିଲେ । ତସ୍ୟ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଶୁଭବୁଦ୍ଧି ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ରାଜା ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜା ହୋଇଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଜାବତ୍ସଳ ଥିଲେ । ୧୧ ।

ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର କୁଞ୍ଜ ବିହାରୀ ରାଜା ହୋଇଥିଲେ । ସେ ମହାନ୍ ଧାର୍ମିକ ଥିଲେ । ସେ ସ୍ଥାନୀୟ ଗୋପୀନାଥ ମହାପ୍ରଭୁ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଉତ୍ତମ ମନ୍ଦିର ଏବଂ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେ ଶ୍ରୀ ରାଧିକାଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ସେ ସ୍ଥାନୀୟ ବଡ଼ପୋଖରି ଖୋଳାଇ ଥିଲେ । (ସେହି ପୋଖରୀରେ ଅଦ୍ୟାବଧି ଚନ୍ଦନଯାତ୍ରା ସମୟରେ ରାଜକୀୟ ଠାକୁରମାନଙ୍କର ନୃପ କ୍ରୀଡ଼ା ହେଉଅଛି ।) ମୂଳତଃ ସେ ରାଜ୍ୟଶ୍ରୀବର୍ଦ୍ଧକ ଥିଲେ । ୧୨ ।

ସେହି ରାଜା କୁଞ୍ଜବିହାରୀଙ୍କର ପୁତ୍ର ନଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ସାନ ଭାଇ ନଟବର ରାଜା ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଉତ୍ତମ ପଥରରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ଜଗମୋହନ, ବହୁ ପ୍ରକାର ବଗିଚା, ପୁଷ୍କରିଣୀ, ନନ୍ଦନବନ ନାମକ ବିମାନ ଚୂତୋଦ୍ୟାନ, ପ୍ରଶଂସନୀୟ ବହୁକୂପ ପ୍ରଭୃତି କରାଇଥିଲେ । ସେ ଦେବତା ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି କରୁଥିଲେ, ଏବଂ ସମସ୍ତ ରାଜ ଗୁଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ପୃଥିବୀ ମଧ୍ୟରେ ଧନ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ୧୩ ।

ସେହି ରାଜା ନଟବର ଅପୁତ୍ରିକ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କର ନିକଟ ବଂଶ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ସିଂହ ବର୍ମାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନ ମଣ୍ଡିତ ଖଣ୍ଡ ପତନ ଭୂଖଣ୍ଡର ମଧ୍ୟ ଅଧିପତି ହୋଇଥିଲେ । ସେ ବିଶେଷ ପାଠ ପଢି ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଚତୁର ଓ ଗୁଣିଜନ ଦୟାଳୁ ଥିଲେ । ୧୪ ।

ପ୍ରୋକ୍ତ ରାଜା ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପୁତ୍ର ହୀନତା ହେତୁରୁ କୁଟୁମ୍ବ ସଂପର୍କୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ସହିତ ବହୁ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଆଦି ଯୋଗୁଁ ଶ୍ୟାଳକ ଆଦିକନ୍ଦ ଜଗଦେବଙ୍କ ପୁତ୍ର ଉତ୍ତମ ଗୁଣବାନ୍ ରାଜଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷିତ ଭାଗ୍ୟବାନ୍ ପ୍ରିୟତମ ବାଳକ ଶ୍ରୀମାନ୍ ହରିହରଙ୍କୁ ଯଥାବିଧି ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର କରିଥିଲେ । ୧୫ ।

ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅନ୍ତେ ପରଂପରାକ୍ରମେ ମହାରାଜଭ୍ରମରବର ରାୟ ପଦବୀ ଭୂଷିତ ହୋଇ ରାଜ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ ଭାଗ୍ୟ ଭୋଗ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିକ୍ଷା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦାୟିତ୍ୱ ଏବଂ ରାଜ ମର୍ଯ୍ୟାଦାଯୁକ୍ତ ଚତୁରମତି ରାଜା ହରିହର କଂଗ୍ରେସଭୁକ୍ତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶାରେ ପୂର୍ତ୍ତ ମନ୍ତ୍ରୀ ହୋଇଥିଲେ । ୧୬ ।

ସେହି ଉଦାର ମହାମନା ରାଜା ହରିହର ପୋଷକପିତା ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ନିଜ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଗଡରେ ଉଚ୍ଚ ବିଦ୍ୟାଳୟ ମହାମନୀଷୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ମୁଦ୍ରଣାଳୟ ଏବଂ ପରିବହନ ବିଭାଗ ମନ୍ତ୍ରୀ ଥିବା ସମୟରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଗଡ଼ ନିକଟରେ କୁସୁମୀ ନଦୀବନ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି ଓ ମାର୍ଗୋନ୍ନତି (ପିତୃରାଜମାର୍ଗ) କରିଥିଲେ । ୧୭ ।

ସେହି ରାଜା ହରିହର ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତମ ବ୍ୟୋମଯାନ ଚାଳକ, ସର୍ବଦା କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠ, ଦୁର୍ନୀତି ପ୍ରତିଷେଧକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସମୟଜ୍ଞାନ ଓ ଆତ୍ମସମ୍ମାନ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା । ସେ ଅଶ୍ୱାରୋହଣ, ଶିଳ୍ପକର୍ମୀ, ମୃଗୟା, ଉତ୍ତମ କନ୍ଦୁକ କ୍ରୀଡ଼ାଇତ୍ୟାଦିରେ ଦକ୍ଷ ଥିଲେ । ସ୍ଥାନୀୟ ଶ୍ରୀ ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କଠାରେ ତାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭକ୍ତିଥିଲା । ୧୮ ।

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ନୃସିଂହସିଂହ ନୃପତିଙ୍କର ପଞ୍ଚମ ପ୍ରିୟପୁତ୍ର ଯେହି ପ୍ରୋକ୍ତ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଭୂପତିଙ୍କର ଚତୁର୍ଥ ଭ୍ରାତା, ସେହି

ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ସିଂହ ସାମନ୍ତ ସୁଗୁଣବାନ୍, ବଡ଼ୁର ବୁଦ୍ଧି ସଂପନ୍ନ, ଧର୍ମ୍ମ ପରାୟଣ, ସ୍ଥିରମନା ଓ ଉତ୍ତମ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଥିଲେ । ୧୯ ।

ତାଙ୍କର ପତ୍ନୀ ବିଷ୍ଣୁମାଳୀ ପୁଣ୍ୟବାନ୍ ଧରାକୋଟ ରାଜଭ୍ରାତା ପଦ୍ମନାଭ ସିଂହ ବର୍ମାଙ୍କର ଦୁହିତା । ସେ ସତ୍‌କର୍ମ୍ମ କରିବାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାଳୁ, ଦାନଶୀଳା, ହରି ଭଜନରତା, ସ୍ୱାମିସେବା ପରାୟଣା ଶିକ୍ଷାଦୀକ୍ଷାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ଦକ୍ଷା, ରାଜକୁଳର ସଦାଚାର ରକ୍ଷା ବିଷୟରେ ଆଗ୍ରହାନ୍ୱିତା, ସାଧ୍ୱୀ, ମଧୁଭୁଲ୍ୟ ମଧୁରଭାଷିଣୀ ଏବଂ ଶିବଭକ୍ତା ଥିଲେ । ୨୦ ।

ଯେ ନଅଗୋଟି ଝିଅ ଜାତ ହେବାପରେ ଜନ୍ମିଥିବା ପୁଅଟିଏ ମରିଯିବାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତା ହୋଇ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଗଡ଼ର ଅନତି ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଖୁଣ୍ଟୁପଡ଼ା ଗ୍ରାମରେ ବିରାଜମାନ ମହାମହିମ ରାମେଶ୍ୱରଙ୍କ ପାଖରେ ଧାରଣା ଦେଇ ଅଖିବୁଜ କାତର ଅବସ୍ଥାରେ ଭକ୍ତ ଶିବଙ୍କ ଶକ୍ତିଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱ ହାତବୁଲାଇ ଚକକଣ ଚ୍ଚୋଟ ହାଲୁକା କଳା ବର୍ତ୍ତୁଳ ଗୋଡ଼ିଟିଏ ଗିଳି ଦେଇଥିଲେ । ୨୧ ।

ଶିବ ଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହୃଦୟା ସେହି ବିଷ୍ଣୁମାଳୀ ଦେବୀ ସେହି ଗୋଡ଼ିଟିକୁ ଶିବଙ୍କ ଦୟାରୁ ମିଳିଥିବା ମନେକଲେ । ସେ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଆନନ୍ଦରେ ବିନୀତ ଭାବରେ ନିଜ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ କହିଥିଲେ । ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ମାନମାୟା ଶ୍ରୀମତୀ ବିଷ୍ଣୁମାଳୀ ଅଚିରେ ଗର୍ଭବତୀ ମଧ୍ୟ ହେଲେ । ଶୁଭ ସମୟରେ ସୁପୁତ୍ରଟିଏ ଜନ୍ମ କଲେ । ଯାହାଙ୍କର ମୁଁ ପ୍ରଶଂସା କରିବି । ୨୨ ।

ସାମନ୍ତ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ ହେବାଶୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା, ବସ୍ତ୍ର, ଅଳଂକାର, ଭୂମି, ଅକ୍ଷତ, ଉତ୍ତମଧେନୁ ଦାନ କରିଥିଲେ । ସେହି ପୁଅର ଶ୍ରବଣ ସୁଖକର କ୍ୱାଁ କ୍ୱାଁ କାନ୍ଦ ଶୁଣି ବାଞ୍ଛିତାର୍ଥ ସିଦ୍ଧି ହେବାରୁ ହୃଦୟବାନ୍ ମାତାପିତା ଦୁହେଁ ଅମନ୍ଦ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ୨୩ ।

ଶିବାନୁଗ୍ରହରୁ ସୁପୁତ୍ର ଜାତ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ମାତାପିତା ଭକ୍ତିରେ ଶିବଙ୍କୁ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଧ୍ୟାନକରି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ବୋଲି ସେହି ପୁତ୍ରର ନାମଦେଲେ। ତତ୍ପୂର୍ବ ଜାତ ପୁତ୍ରର ନିଧନ କାରଣରୁ ଲୋକ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରଥା ରକ୍ଷାକରି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ସେହି ପୁତ୍ରକୁ ସ୍ନେହରେ ପଠାଣି ବୋଲି ଡାକିଲେ । ୨୪ ।

ସେହି ଏହି ବାଳକ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଚନ୍ଦ୍ରପରି ବଢ଼ିଲା । ସନ୍ତତ ନିର୍ମଳ ଘର ଅଗଣାରେ ହାତ ଆଣ୍ଠୁ ଭରାଦେଇ ଅଳ୍ପ ଗୁରୁଣ୍ଡି ଗୁରୁଣ୍ଡି ମା ବାପଙ୍କ ଆଙ୍ଗୁଠି ଧରି ଓ କାନ୍ଥଧରି ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲିବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ନିଜର ଅଳ୍ପ ଉଦ୍ୟମରେ ଘର ଚାରିଆଡ଼େ କ୍ରମେ ଚାଲିଲା । ୨୫ ।

ପାଠପଢ଼ା ଶେଷରେ ବିଚିତ୍ର ଶିଶୁଟି ନିଜ ବହିରେ ଥିବା ଛବି ଗଣୁଥିଲା । ତାହାର ଶିକ୍ଷକ ଏ ଗୋଟିଏ ମହାନ୍ ଗାଣିତ୍ତିକ ହେବ ବୋଲି ଜାଣି ପାରିଲେ । ବାଲ୍ୟଗୁରୁଙ୍କର ସେହି ତାଦୃଶ ଅନୁମାନ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସିଦ୍ଧ ହେଲା । ଯାହାଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତି ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବନୀ ମଣ୍ଡଳକୁ ଧବଳ କରି ପକାଉଛି । ୨୬ ।

ସତ୍‌ପୁତ୍ର କୁଳ ଚନ୍ଦ୍ରମା ସେହି ଚଂଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତ ବିନୟ, ବଚନ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ, ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ଔଦାର୍ଯ୍ୟ, ଦୟା, କ୍ଷମା ଆଦି ଉତ୍ତମ ଗୁଣଗଣଦ୍ୱାରା ସର୍ବଦା ଭୂଷିତ ହୋଇ ଜ୍ୟୋତିଃ ଶାସ୍ତ୍ର ମହାବିଶାରଦ ଭାବରେ ଅତିଶୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭକରି ଏହି ପୃଥିବୀରେ ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ହୋଇଥିଲେ । ୨୭ ।

ଯଥାସମୟରେ ତରୁଣ ବୟୋଽବସ୍ଥା ଯୁକ୍ତ ସେହି ସାମନ୍ତଙ୍କର ବିବାହୋତ୍ସବ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଉକ୍ତ ଉତ୍ସବରେ ହାତୀ ଘୋଡ଼ା ଲୋକମାନଙ୍କର ଚରଣାଘାତରୁ ଉତ୍‌ଥିତ ଧୂଳି, ଭେରି ଶଙ୍ଖ ମୃଦଙ୍ଗ କାହାଳୀ ବୃହତ୍ ତୁରି ଆଦି ବାଦ୍ୟମାନଙ୍କର ଧ୍ୱନି ଓ ପାଲିଙ୍କି ସବାରି

ତାମଯାନ ପ୍ରଭୃତି କାନ୍ଦେଇଥିବା ଆପଟମାନଙ୍କର ଶ୍ରୁତି ସୁଖକର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାର ସ୍ୱର ପହଲି ଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ଗଗନ ମଣ୍ଡଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ୨୮ ।

ବହୁ ବିଧ ସମ୍ଭାର ଦ୍ୱାରା ସଜ୍ଜୀକୃତ ହୋଇଥିବା ଅନୁଗୁଳର ପ୍ରଧାନ ରାଜମାର୍ଗ ନାନାସ୍ଥାନ ସମାଗତ ହୋଇ ବର ସହିତ ଯାଉଥିବା ଉତ୍ତମ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବାନ୍ଧବ, ପଣ୍ଡିତ ଓ ବର ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏବଂ ବିବାହ ଯାତ୍ରା ଦର୍ଶକ ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ବିବାହ ଯାତ୍ରୋତ୍ସବ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଦର୍ଶକ ଲୋକମାନେ କହିଥିଲେ । ୨୯ ।

ବିବାହାର୍ଥ ନିର୍ମିତ ସଭାମଣ୍ଡପର ସମ୍ମୁଖ ପ୍ରଦେଶ କଦଳୀ ବୃକ୍ଷ, ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ, ଦ୍ୱାରର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବନ୍ଧାଯାଇଥିବା ତୋରଣ, ଉତ୍ତମ ପତାକା ଇତ୍ୟାଦି ବହୁ ପ୍ରକାର ଶୋଭାସମ୍ଭାରରେ ସଜ୍ଜୀକୃତ ହୋଇଥିବାରୁ ଜନମନ ହରଣ କରୁଥିଲା ଓ ମନୋରଞ୍ଜନ ବିଚିତ୍ର କୃତ୍ୟ ଏବଂ ନୃତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ପ୍ରିମନ୍ତ ହୋଇ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ୩୦ ।

ଲୋକମାନେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବିବର୍ଜିତ ସାମନ୍ତଙ୍କର ମୁଖଦେଖି ପିତା କାହିଁକି ଏପରି ଏହି ଅସୁନ୍ଦର ବରଟିଏ କଲେ ବୋଲି ଦୁଃଖରେ କୁହାକୁହି ହେଲେ । ମାତା ସହିତ କନ୍ୟା ତାହା ଶୁଣିପାରି ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । ତାହା ଜାଣି ସାମନ୍ତ ଦଶଗୋଟି ନୈଷଧୀୟ ଚରିତ ଶ୍ଲୋକ ଗୁରୁ ଗମ୍ଭୀର ସ୍ୱରରେ ସେତେବେଳେ ପାଠକଲେ ।୩୧।

ପ୍ରଚୁର ଗୁଣ ଓ ଯଶରେ ଉତ୍ତମ ସୁନ୍ଦର ସାମନ୍ତଙ୍କର ସେହି ଶ୍ଲୋକ ପଠନ ରସ କନ୍ୟା ଶୁଣି ମୁଖଶ୍ରୀ ରହିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ବରେଣ୍ୟ ବରଙ୍କୁ ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ ବିବାହ କରିବି ବୋଲି କହିଲେ । ତାପରେ ବାଣୀ ସୁପୁତ୍ର ଶାନ୍ତମନା ସେହି ସାମନ୍ତ ଗୁଣିଜନ ସୁଗୁଣ

ଗ୍ରାହକା ସେହି କନ୍ୟାର ପାଣିଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ଦୟିତା ଓ ସ୍ୱଜନବର୍ଗଙ୍କ ସହିତ ନିଜଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ୩୨ ।

ହେମନ୍ତ ରଜନୀ ପର ନୈସର୍ଗିକ ହିମ ବିବର୍ଦ୍ଧମାନା ଝର ହିଂସ୍ର ନନ୍ଦନୀ ସାମନ୍ତ ପିତୃମଣ୍ଡି ମତିମଣ୍ଡି ଧୃତିମଣ୍ଡି ନମ୍ରବଣ୍ଡି ଗୁଣବଣ୍ଡି ଶୀଳବନ୍ତ ଗଜଗାମିନୀ ସେହି ସାମନ୍ତ ସୀମନ୍ତିନୀ ବିଦ୍ୟାଗୌରବ କାମିନୀ ଥିଲେ । ୩୩ ।

ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ବ୍ୟାଜରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ସୀତାପତିତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନ

(ବିଷମ ସମସ୍ୟାସହ)

କାହାର ବାଣରେ ଦଶମୁଖ କ୍ଷୟପ୍ରାପ୍ତ ? କ୍ଷୀର ସାଗରର ରମା କଅଣ ହୁଅନ୍ତି ? ରାଜର୍ଷି ଜନକଙ୍କର ତନୟା କିଏ ? ନଳ ଦମୟନ୍ତୀଙ୍କର କଅଣ ହୁଅନ୍ତି ? ଯଥାର୍ଥତା ସହିତ ବିଷମ ସମସ୍ୟା କଅଣ ହୋଇ-ପାରେ ?

ଉତ୍ତର—ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଦାଶରଥିଙ୍କର ଗୁଣ୍ୟାଡ୍ୟତନୟା ସୀତା ମନୋବଲ୍ଲଭ ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ।

ଯଥାର୍ଥତା—ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଦାଶରଥିଙ୍କର—ଅନୁଗୁଳରାଜ—ବଂଶୀୟ ଭୁରଙ୍ଗଗ୍ରାମନିବାସୀ ଶ୍ରୀ ଦାଶରଥି କ୍ଷତ୍ରିୟବର—ସିଂହଙ୍କର ଗୁଣାଢ୍ୟ ତନୟା-ସୀତା-ମନୋବଲ୍ଲଭ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର—ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତ । ବିଷମ ସମସ୍ୟା—ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଦାଶରଥିଙ୍କର—ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଗୁଣାଢ୍ୟତନୟା ସୀତା ମନୋବଲ୍ଲଭ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର-ମହାଦେବ । ୩୪ ।

ଯାହାଙ୍କର ପୁତ୍ରମାନେ ବିଚକ୍ଷଣ ପୁଣ୍ୟମନ୍ତ ଓ ସର୍ବଦା ଉତ୍ତମ ଆଜ୍ଞାବହ ଥିଲେ । ଯାହାଙ୍କର ପତ୍ନୀ ସୀତାଦେବୀ ସୁପତିବ୍ରତା ଗୁଣବଣ୍ଡି ଓ ସନ୍ତତ ସ୍ୱାମିସେବାପରାୟଣା ଥିଲେ । ମିତ୍ରମାନେ

ପ୍ରିୟକାର୍ଯ୍ୟ କରି ଯାହାଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦିତ କରୁଥିଲେ । ଯେ ତାଦୃଶ ପୁତ୍ରକଳତ୍ର ମିତ୍ର ମାନଙ୍କୁ ପାଇ ପୃଥିବୀରେ ଭାଗ୍ୟବାନ୍ ହୋଇ-ଥିଲେ । ୩୫ ।

ଯେ ଶ୍ଳେଷଗର୍ଭିତ ବାକ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରିବାରେ ସମର୍ଥଥିଲେ । ଯେ ଭଞ୍ଜୀୟ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିର ଉତ୍ତମ ଚର୍ଚ୍ଚା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚୁର ଭାବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ବିଦ୍ୟାରୂପକ ବଧୂକୁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟଭାବରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରୁଥିଲେ । ଗୋବିପ୍ର ଦେବତା ମାନଙ୍କଠାରେ ଯାହାଙ୍କର ହୃଦୟ ସନ୍ତତ ଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଥିଲା । ଯେ ଅତି ପ୍ରିୟ କଥା କହୁଥିଲେ ଓ ନିଷ୍ଠା ପରାୟଣ ଥିଲେ, ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣ ପ୍ରତି ଯାହାଙ୍କର ଦୟାର ହୃଦୟ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଯେ ନିଜ ମତରେ ବୃହତ୍ ଲୌହ ଗୋଲ ସଦୃଶ ସୁଦୃଢ଼ ଥିଲେ । ୩୬ ।

ଯେ ଶ୍ରୀହର୍ଷାଦି ମହାକବିମାନଙ୍କର ଉତ୍ତମ ରସ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ କାବ୍ୟାବଳୀକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦର ସହିତ ପାଠକରି ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନ ମାନଙ୍କର ହୃଦୟ ଆକର୍ଷଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ମହର୍ଷିତୁଲ୍ୟ ଯାତ୍ରିମାନ୍ ଯେ ମନ୍ୱାଦି ସ୍ମୃତି ଶାସ୍ତ୍ରସାର ବିଚାର ଅନୁସାରେ ଦନ୍ତ ଘର୍ଷଣ ଆଦି ଦୈନିକ ନିତ୍ୟ କର୍ମମାନ କରୁଥିଲେ । ୩୭ ।

ଯେ ହେ ଗୋବିନ୍ଦ ହେ ମୁକୁନ୍ଦ ମାଧବ ହେ ହରେ ହେ କୃଷ୍ଣ ଦାମୋଦର ହେ କଂସାରେ ହେ ମଧୁସୂଦନ ହେ ଅଚ୍ୟୁତ ହେ ବିଧୋ ହେ ରୁକ୍ମିଣୀ ନାୟକ ହେ ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ହେ ଦୟାନିଧେ ହେ ଯଦୁପତେ ହେ ବାସୁଦେବ ହେ ପ୍ରଭୋ ହେ ଗୋପୀନାଥ ହେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ଏହି ପରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ନାମ ଗୁଡ଼ିକୁ ସଂବୋଧନ ଆକାରରେ ବୋଲୁ-ଥିଲେ । ୩୮ ।

ଯେଉଁ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ସ୍ୱାମୀୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶ୍ରୀମାଳ-କଣ୍ଠେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କର ଶୋଭାମୟ ମଣ୍ଡପକୁ ଅଳଂକୃତ କରି

ଶିବରାତ୍ରରେ ଜାଗରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇ ଘୃତ ଦୀପାଳି ପ୍ରଜ୍ୱଳନ ଓ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ଳୋକାଦି ପାଠ କରୁଥିଲେ । ଅନନ୍ତ ଦର୍ଶନ, ମନ୍ଦିର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ଏବଂ ଦେଉଳ ଉପରେ ମହାଦୀପ ଜଳିବା ସମୟରେ ଶିବସ୍ତୋତ୍ର ପାଠ କରୁଥିଲେ । ୩୯ ।

ଯେ ସମ୍ୟକ ରୂପେ ନୀଳାଚଳନିବାସୀଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ଗଣିତାଦି ସ୍କନ୍ଧତ୍ରୟସଂକଳିତ ଚତୁର୍ବିଂଶତି ପ୍ରକାଶଯୁକ୍ତ ନୂତନ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ପୃଥିବୀର ସ୍ଥିରତା ପ୍ରତିପାଦନ ଯୋଗ୍ୟ ବିବିଧ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରମାଣାତ୍ମକ ସଦ୍‌ବାକ୍ୟାବଳି ଓ ଦୃଢ଼ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରାଇ ଥିଲେ । ୪୦ ।

ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉତ୍ତମ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସିଦ୍ଧାନ୍ତବେତ୍ତା ମହାମନୀଷୀ ସେହି ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦୁଇହଜାର ଦୁଇଶହ ଚଉରାଅଣୀ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଶହଷୋହଳ ଶ୍ଳୋକ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ଉଦାହରଣ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ସେ ସବୁ ମିଶାଇଲେ ଦୁଇହଜାର ପାଞ୍ଚଶହ ଶ୍ଳୋକ ସମାବେଶିତ ହୋଇଅଛି । ୪୧ ।

ଯେ ବାଲ୍ୟ ସମୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବର୍ଷ ବୟସ ବେଳକୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ପରିଚିତ ହୋଇ ଚଉତିରିଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆବିଷ୍କାର କରିବା ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀରେ ମହାପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ପରିଚିତ ହେଲେ । ପଦ୍ମୋପମ ସମସ୍ତ ଜ୍ୟୋତିଷ ସାରତତ୍ତ୍ୱ ଗୁଡ଼ିକର ବିକାଶ ବିଷୟରେ ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟତୁଲ୍ୟ ଆଚରଣ କରିଥିଲେ । କ୍ରମେ ସର୍ବଜନଜ୍ଞାତ ହୋଇ ବିସ୍ତୃତ କୀର୍ତ୍ତିଦ୍ୱାରା ମଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ । ୪୨ ।

ଜିଜ୍ଞାସୁ ଗଣକଙ୍କର ଗୋଲ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗଣନାର ସୁସାଧ୍ୟତା ଲାଭ ସକାଶେ ଛାତ୍ର ଓ ଗୁରୁଙ୍କର ସାରଗର୍ଭକ ବହୁ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର

ଛଳରେ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଭାସ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିରୋମଣି ଆଦି ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଯେ ଭୂଗୋଳ ଖଗୋଳ ଭଗୋଳ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଗଣିତ ଉତ୍ତମରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣି ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ୪୩ ।

ନିଜର ପୂର୍ବବଂଶୀୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରକ୍ଷିତ ବିସ୍ତୃତ ବୃହତ୍ ବ୍ରହ୍ମସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ନାନା ଗଣିତ ସମୂହର ଉତ୍ତମ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତା ଗାଣିତିକ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା ଯେ କରୁଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁସାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରଭଗଣ, ମଧ୍ୟଗତି, ପଦକ ଆଦି ବିଷୟାବଳି ଓ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କଥିତ ହୋଇ ନଥିବା (ଉଦୟାନ୍ତର ସାଧନାଦି) ଅନ୍ୟ ଉପାଦେୟ ବିଷୟମାନ ମଧ୍ୟ ନିଜ ପ୍ରଜ୍ଞାବଳରେ ସ୍ୱଗ୍ରନ୍ଥ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣରେ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ୪୪ ।

ଯେ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଦିରେ ପ୍ରକାଶ ଗୁଡ଼ିକର ଶେଷରେ ଶ୍ରୀନୀଳାଦ୍ରିନାଥ ଲବଣ ସମୁଦ୍ରର ଉତ୍ତରତୀର ଶୋଭନ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ମନୋହର ଯମକ ଅନୁପ୍ରାସାଦି ନାନା ଅଳଙ୍କାରଯୁକ୍ତ ସହୃଦୟ ଜନମାନଙ୍କର ଅତିଶୟ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଅତିସୁନ୍ଦର ବନ୍ଦନ କରିଅଛନ୍ତି । ୪୫ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥରୂପକ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଜଗତରେ ବିଜୟଯୁକ୍ତ ହେଉଅଛି ।

ଗ୍ରନ୍ଥ—ବିଦ୍‌ବଜ୍ଜନମାନଙ୍କର ହୃଦୟ ରୂପକ ପଦ୍ମାବଳିର ମହାନନ୍ଦକୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଦାନ କରୁଅଛି ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ—ପଦ୍ମସମୂହର ମହାନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନକାରୀ ଅଟନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥର କଳେବରରେ ସର୍ବଦା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅର୍ଥବାଚକ ପଦାବଳି

ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଉଅଛ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଚକ୍ରୁ ସର୍ବଦା ବିଷ୍ଣୁପଦରେ (ଆକାଶରେ) ଦେଖାଯାଏ ।

ଗ୍ରନ୍ଥ— ନାନା ବିଷୟର ବିସ୍ତାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ—ଦକ୍ଷିଣାୟନ, ଉତ୍ତରାୟଣ, ମଧ୍ୟରେଖା ଗମନଆଦି ଭେଦରେ ବି—ଗଗନ ତହିଁରେ ଗୃହବିସ୍ତା—ଗତିକର୍ମ ବହୁପ୍ରକାର କରନ୍ତି ।

ଗ୍ରନ୍ଥ— ନିତ୍ୟ ନୈମିତ୍ତିକାଦି କର୍ମମାନଙ୍କରେ ସୂକ୍ଷ୍ମଗଣନାନୁଯାୟୀ ଶୁଭବେଳାଦି ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଭାବରେ ଜ୍ଞାପନ କରୁଥିବାରୁ ବିଶ୍ୱଜନଙ୍କର ପରମ ଉପକାରୀ ରୂପେ ଖ୍ୟାତ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ—ବିଶ୍ୱର ମହୋପକାରୀଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟନ୍ତି ।

ଗ୍ରନ୍ଥ— ବହୁପ୍ରକାଶ (ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶପ୍ରକାଶ) ଦ୍ୱାରାଯୁକ୍ତ ଅଟେ ।

ର୍ଯ୍ୟ —ପ୍ରଚୁର ଦୀପ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି ୪୭ ।

ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗଣେଶ, ସରସ୍ୱତୀ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଆଦିତ୍ୟାଦି ନବଗ୍ରହ, ସମୁଦ୍ର, ଶିବ, ପାର୍ବତୀ, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଏ ସମସ୍ତଙ୍କ ସହିତ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ତୁଳନାତ୍ମକ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସ୍ତବରଚନା ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସମ୍ୟକ୍ ବର୍ଣ୍ଣନ ଓ ଦଶାବତାର ସ୍ତୋତ୍ର ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକ ଅତି ଉତ୍ତମ ହୋଇଅଛି । ୪୭ ।

ସେହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଭୂଗୋଳ ଉପରେ ଖଣ୍ଡ ପର୍ବତ ଦୁର୍ଗରେ ରହି ଯନ୍ତ୍ର ସହକାରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହରାଶି ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ତତ୍ସମ୍ବନ୍ଧୀ ବିଶୁଦ୍ଧ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଗଣନା ବ୍ୟାପାରର ପାରକୁ ଯାଇ ତତ୍ ସଂପର୍କୀୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ

ଫଳଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶ୍ୱର ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ଦେଖାଇଥିଲେ । ୪୮ ।

ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରାଗଲ୍‌ଭ୍ୟ ଗଣନା ପାଟବରେ ସୁଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ଯେଉଁ ମନୀଷୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କାଷ୍ଠବଂଶାଦି ଖଣ୍ଡରେ ସ୍ୱହସ୍ତନିର୍ମିତ ମାନଯନ୍ତ୍ରାଦିଦ୍ୱାରା ପର୍ବତପାଦପ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଦୂରତା ଉଚ୍ଚତାଦିର ପରିମାଣ ଓ ଗ୍ରହତାରୂଜ୍ଜୁକାଦି ବିଗ୍ରହର ଦୂରତାଦି ପ୍ରମାଣ ଯଥାର୍ଥଭାବେ କରି ଅଖିଳ ଧରଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଭୂରି ପ୍ରଶଂସା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ୪୯ ।

ଆଗେ ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ର ବିସ୍ତାରର ପ୍ରଥମ ଗୁରୁବର୍ଗ ମୁଖ୍ୟ ଭାସ୍କରାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ସକଳ ଗଣିତ କବିଗଣ ଗୋଲ ଏକ କକ୍ଷ ବୋଲି କହିଥିଲେ । ତାହାକୁ ବିଜ୍ଞାନ ଜ୍ଞାନସମ୍ବନ୍ଧୀ ଦୀର୍ଘ ଅତି ବିଷମ ମାର୍ଗରେ ସାବଧାନ ଶୀଘ୍ର ଗମନ କରି ଯେଉଁ ସୂରି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କଳ୍ପନା ବୃତ୍ତିଭାବରେ ଭୂରିକକ୍ଷ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣରେ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ୫୦ ।

ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜ୍ୟୋତିଃ ସମୂହର ଦୃକ୍ ସିଦ୍ଧଗତିକୁ ସର୍ବତୋଭାବେ କଳନା କରି ଗଣନା କରିବାକୁ ଦିବ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ କି ? କିମ୍ବା କାହାଠାରୁ ଦିବ୍ୟାଞ୍ଜନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ କି ? ଅଥବା ଆର୍ଯ୍ୟଜନୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ବିଷୟରେ ଶ୍ରୀପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ପୃଥିବୀକୁ ଆସିଥିଲେ କି ? ନୋହିଲେ ଭୂମଣ୍ଡଳରେ ତାଦୃଶ କଷ୍ଟ ସାଧ୍ୟ କର୍ମରେ କିପରି ସମର୍ଥ ହେଲେ । ୫୧ ।

ଗଜପତି ମହାରାଜା ବୀର ଶ୍ରୀଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ଯାହାଙ୍କର ବିଶୁଦ୍ଧ ଯଥାର୍ଥ ଫଳଯୁକ୍ତ ଦୃକ୍‌ସିଦ୍ଧ ଉତ୍ତମ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପଞ୍ଜିକାକୁ ଦେଖି ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରୀ ନୀଳଶୈଳାଧିପ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସମସ୍ତ ସଦାଚାର

ମାନ୍ତ ହୋଇ ପାରବ ବୋଲି ବଗୃର କର ଯାହାଙ୍କୁ ହରିଚନ୍ଦନ ମହାପାତ୍ର ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରଥିଲେ । ୫୨ ।

ଇତ୍ୟାଦ ତଥ୍ୟ ଗୁଡ଼କ ବଷୟରେ ଭ୍ରମଶୂନ୍ୟ କ୍ଷୟବୃଦ୍ଧିକାଳ କଳନା କରଥିବାରୁ ପ୍ରଜ୍ଞା, ଆୟୁ, ବଳ, ବୀର୍ଯ୍ୟ, କୀର୍ତ୍ତି, କୁଶଳ, ସ୍ୱର୍ଗ ଏବଂ ଅପବର୍ଗପ୍ରଦ ଦେବକାର୍ଯ୍ୟ, ପିତୃକାର୍ଯ୍ୟ ଶାନ୍ତିକ, ପୌଷ୍ଟିକ, ନତ୍ୟ, ନୈମିତ୍ତିକ, କାମ୍ୟ ଆଦ କର୍ମରେ ଯେ ସର୍ବସାଧାରଣ ଜନମାନଙ୍କର ପରମ ଉପକାର କର ଯାଇ-ଅଛନ୍ତ । ୫୩ ।

ମେଦନୀପୁରାନ୍ତର୍ଗତ ନନ୍ଦ ଗ୍ରାମବାସୀ ସୁବକ୍ତା ଶ୍ରୀରୁଦ୍ର ନାରାୟଣ ଜ୍ୟୋତଭୂଷଣ, ମଞ୍ଜୁଷାର ପଣ୍ଡିତ ଓ କବ ଶ୍ରୀ ଗଦାଧର ବଦ୍ୟାଭୂଷଣ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀଧର ପ୍ରହରାଜ ଓ ଶ୍ରୀ ବଲ୍ଲଭ ବଦ୍ୟାଭୂଷଣ, ତାଳଚେରର ଶ୍ରୀ ଦାମୋଦର ବାଣୀଭୂଷଣ ଏବଂ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଗଡ଼ର ଶ୍ରୀ ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ର ପ୍ରଭୃତ ମୁଖ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ ଜ୍ୟୋତଃଶାସ୍ତ୍ର ଭଲଭାବେ ଶିକ୍ଷାକରବା ପାଇଁ ଆନନ୍ଦରେ ଯାହାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ୫୪ ।

ଯେ ମଞ୍ଜୁଷାର ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥ ରାଜମଣି ଦେଓଙ୍କୁ ସ୍ୱହସ୍ତ ଶୋଭତ କେବଳ ନଜର କାଠି ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତର ଉଚ୍ଚତା ପରମାଣ କହ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ବହୁ ସମ୍ମାନତ ହୋଇ-ଥିଲେ ଏବଂ ସେହ ସମ୍ବାଦରେ ଦକ୍ଷିଣ ଦଗ୍‌ଭାଗରେ ଜଟିଳ ଅତ ଦୁଃସାଧ୍ୟ ଜ୍ୟୋତର୍ବିଦ୍ୟା ବଭାଗରେ ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତମରୂପେ ଜ୍ଞାତ ହୋଇଥିଲେ । ୫୫ ।

ଏକ ସମୟରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜବାସୀ ଜ୍ୟୋତର୍ବିଦ୍ ବଶିଷ୍ଟ ପଣ୍ଡିତ ରଘୁନାଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଯେଉଁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କୁହାଯାଇଥିବା ବଳିତ ବାସୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ଦୃଶ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣକୁ ନଷେଧ କର ଫଳରେ

ସାମନ୍ତଙ୍କ ଉକ୍ତିଅନୁସାରେ ଘଟିବାରୁ ସେତେବେଳେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତହୋଇ ଯାହାଙ୍କର କାର୍ତ୍ତିଗଣି ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ପରିପ୍ରଶ୍ନର କରିଥିଲେ । ଏତଦ୍ୱାରା ଶ୍ରୀଆର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଗୁଣଗ୍ରାହିତ୍ୱ ଧ୍ୱନିତ ହେଉଅଛି । ୫୬ ।

ଯେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକାରେ ଯଥାକ୍ରମେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତ୍‌ଗ୍ରହଣ ସମ୍ୟକ୍ ରୂପେ ସାଧନ କରି ଉକ୍ତବିଷୟ ସେହି ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଜଣାଇ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସେହି ବ୍ୟବହିତ କାଳରେ ଅର୍ଥାତ ଅମାବାସ୍ୟା ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ଯଥୋକ୍ତ ସମୟରେ ସ୍ୱବଚନ ସାଧୁତ୍ୱା ହେତୁରୁ ଉତ୍ତମ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତ ବହୁଦୂର ଦେଶମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶଂସା ଲଭ କରିଥିଲେ । ୫୬ ।

ଯେ ଯଥା ସମୟରେ ନବାବିଷ୍କୃତ ଶୁକ୍ରଗ୍ରସ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ ମଧ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବିସ୍ମୟ ସାଗରରେ ନିମଗ୍ନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରର ପରି ବୁଧ ଓ ଶୁକ୍ରଙ୍କର ଶୃଙ୍ଗୋନ୍ନତି ତଥା ନୂତନ ସୁମଙ୍ଗଳାତ୍ମକ ବହୁପ୍ରକାର ବିଷୟ ଭଲ ଭାବେ ଆବିଷ୍କାର କରିଯାଇଛନ୍ତି । ୫୮ ।

ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନଶିଳ୍ପୀ ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ନିଜ ତିଆରି ମାନଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ନାଟକୀୟ ଛଟାରେ ପର୍ବତ ଦେଉଳ କୋଠାଘର ବୃକ୍ଷଆଦିର ଉଚ୍ଚତା ଦୂରତା ଆଦି ଓ ଗ୍ରହ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ପରସ୍ପର ଦୂରତାଦି ଠିକ୍ ରୂପେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ଜିଜ୍ଞାସୁ ପ୍ରବଳ ଆଗ୍ରହଯୁକ୍ତ ଧିୱରୂପକ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚସ୍ଥ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜନମାନଙ୍କମନରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତୋଷ ଓ ହର୍ଷ ଜାତ କରୁଥିଲେ । ୫୯ ।

ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ପଣ୍ଡିତ ମହା ମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଶ୍ରୀସୁଧାକର ଦ୍ୱିବେଦୀ ଓ ଉତ୍ତମଗଣକ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଶ୍ରୀବାପୁଦେବଶାସ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀଭଗବତୀ ଚରଣ ସ୍ମୃତିତୀର୍ଥ ଜୟପୁରର ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ ମିଶ୍ର ଓ ଜୟପୁର ଦୁର୍ଗନିବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଚିନ୍ତାମଣି ରଥ ଯାହାଙ୍କୁ ବହୁପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ସେ ସବୁର ସନ୍ତୋଷଜନକ ଉତ୍ତର ପାଇ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଆନନ୍ଦିତ ମନରେ ସର୍ବଦା ଯାହାଙ୍କର ଭୂରି ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ । ୭୦ ।

ଶାସ୍ତ୍ର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଚତୁର ଶ୍ରୀ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ତର୍କପଞ୍ଚାନନ ଯାହାଙ୍କର ବଚନ ପ୍ରଗଲଭତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ମନରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଅନେକ କାବ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାର, ବ୍ୟାକରଣ, ବେଦ, ଗଣିତ, ପୁରାଣ, ଇତିହାସ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯାହାଙ୍କର ପ୍ରଜ୍ଞା ପ୍ରକର୍ଷ ଅନୁଭବକରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତ ହେଉଥିଲେ । ୭୧ ।

ଏକ ସମୟରେ ବିଶ୍ୱ ଖ୍ୟାତ ମହାନଗରୀ କଲିକତାରେ ବିରାଜିତ ପ୍ରଶସ୍ତ ସଂସ୍କୃତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ନ୍ୟାୟରତ୍ନ ପଣ୍ଡିତ ମହୋଦୟ ଆଗ୍ରହ ବଶତଃ କଟକରେ ଶାସ୍ତ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ଯାହାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ୍ୟ ଅନୁଭବକରି ବହୁ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ । ୭୨ ।

ପ୍ରତାପଶାଳୀ କଟକ କମିଶନର୍ କୁକ୍‌ସାହେବ ସପ୍ତଶଯ୍ୟା ପର୍ବତର ଜଟିଳତା ଯାହାଙ୍କୁ ପଚାରି ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତର ପାଇ ଅତିଶୟ ସନ୍ତୋଷ ଯୁକ୍ତ ମନରେ ଅତର ଚନ୍ଦନ ଉତ୍ତମ ଫୁଲହାର ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା କରି ସ୍ମିତବଦନ ତାଙ୍କର ହସ୍ତଧରି ଅର୍ଥାତ୍ କର ମର୍ଦ୍ଦନକରି ପୂଜ୍ୟ ପୂଜା ଜନିତ ସନ୍ତୋଷ ଲଭ କରିଥିଲେ । ୭୩ ।

ଏକଦା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗୁଣଜ୍ଞ ସଦ୍‌ଗୁଣଯୁକ୍ତ କଟକରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଯୋଗେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ବିଦ୍ୟାନିଧି ମଧ୍ୟ ଯାହାଙ୍କୁ ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳରେ

ମଙ୍ଗଳ ଶୁକ୍ର ଗ୍ରହ ଦୁହିଁଙ୍କର ପରସ୍ପର ଦୂରତା କେବଳ ପତ୍ରିର ସାମନ୍ତ ନିଜ କାଠି ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଦେଇଥିବା ଉତ୍ତରକୁ ତାଙ୍କର ଦୂରବୀକ୍ଷଣଯନ୍ତ୍ର ସହିତ ମେଳାଇ ଦେଖିଲେ ଯେ ସମାନ ଅଛି । କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ !!! କି ସାଧନା !!! । ୭୪ ।

ସାମନ୍ତ ଦୂରବୀକ୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ର କେବେ ଦେଖିନଥିଲେ । ଏହାପରେ ସାମନ୍ତ ଇଚ୍ଛା କରିବାରୁ ଯୋଗେଶବାବୁ ବଡ଼ ନଥିବାରୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦୂରବୀକ୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ରଟିଏ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖାଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ତଦ୍ୱାରା କେତେକ ଗ୍ରହଙ୍କୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ସେମାନଙ୍କର ଆୟତନ ବୃଦ୍ଧି ବିଷୟରେ ଉକ୍ତ ଯନ୍ତ୍ରର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଜାଣିବାକୁ ସାମନ୍ତ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନିଜବୁଦ୍ଧିରେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିବାରୁ ସାମନ୍ତ ନିଜ ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଗଣନା କରି ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତର ଦେଇ ଯୋଗେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରିଥିଲେ । ଯେଣୁ ଉକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ବଡ଼ କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ । ସାମନ୍ତ ତା କରି ପାରିବେ ବୋଲି ଯୋଗେଶ ବାବୁ ଆଶା କରିନଥିଲେ । ୭୫ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସେହି ଯୋଗେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ରବିଦ୍ ୟୁରୋପ ପଣ୍ଡିତବର ଶ୍ରୀମାନ୍ ଟିକୋବ୍ରାହେଙ୍କ ସହିତ ସାମନ୍ତ ଚୂଡ଼ାମଣି ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ ତୁଳନା କରିଅଛନ୍ତି । ଶେଷରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ବିଚାର କରି ସାମନ୍ତଙ୍କର ପ୍ରଶସ୍ୟତରତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି । ସାମନ୍ତ ସମସ୍ତ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ କୃତିତ୍ୱ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଟିକୋ ସେ ସବୁସୁବିଧାର ଯୁକ୍ତ ହୋଇ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଟିକୋବ୍ରାହେଙ୍କ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ତାଙ୍କୁ ଆବଶ୍ୟକ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଯୋଗାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ମିଳୁଥିଲା । ସେ ଯେଉଁଠାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ସେଠାକୁ ନିଆଯାଉଥିଲା । ଶାସକମାନଙ୍କର ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଶୁଭ ଦୃଷ୍ଟିଥିଲା । ଦେଶବାସୀ ତାଙ୍କ

ପ୍ରତି ସ୍ନେହଶ୍ରଦ୍ଧା ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ସେ ସବୁ କିଛି ଘଟିନଥିଲା । ସାମନ୍ତ ନିଜ ଅଧ୍ୟବସାୟବଳରେ ଯାହା କିଛି କରିଯାଇଛନ୍ତି । ବାସ୍ତବିକ କୁଆଡ଼େ ନଯାଇ କୌଣସି ଯନ୍ତ୍ରପାତି ନଦେଖି କାହାରିଠାରୁ କୌଣସି ସହାନୁଭୂତି ନପାଇ ନିଜ ବୁଦ୍ଧିବଳରେ ଶାସ୍ତ୍ର ଗବେଷଣା ପୂର୍ବକ ଗଗନ ନିରୀକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ରାତିରେ ବ୍ୟାପୃତରହି କାଠିଦ୍ୱାରା ଯନ୍ତ୍ର ଆବିଷ୍କାର କରି ଜ୍ୟୋତିର୍ମଣ୍ଡଳର ତଥ୍ୟ ନିର୍ଭୁଲ ଭାବରେ ଜାଣି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିବା ଓ ବଳିଷ୍ଠ ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ମତଖଣ୍ଡନ କରିବା ଏବଂ ନିଜ ନିର୍ମିତ ଯନ୍ତ୍ରସାହାଯ୍ୟରେ ପର୍ବତ ପ୍ରଭୃତିର ପରିମାଣ ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ସ୍ଥିର କରିବା କି ଦୁଃସାଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କି ଅଦ୍‌ଭୁତ ପ୍ରତିଭା !! । ୬୬ ।

କଟକରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଣ୍ଡିତପ୍ରବର ଶ୍ରୀଥିବେଡ୍ ସାହେବ ପୃଥିବୀ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଚଉଦଗୋଟି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ତାର ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତର ପାଇ ଯାହାଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦରେ ଉତ୍ତମ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଚାରିଗୋଟି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ସେ ଦେଇପାରି ନଥିଲେ । ୬୭ ।

ସେହି ସାହେବ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜୋରରେ ତାଙ୍କର (ସାମନ୍ତଙ୍କର) କରମର୍ଦ୍ଦନ କରିଥିଲେ । ତାହା ନ ଦେଖି ସେଠାରେ ଥିବା ଗୁଣିବର ସୁକବି ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ରାଓ ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଯୋଗେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ନିଜ ନିଜ ଛାତିକୁ ଆନନ୍ଦରେ ଫୁଲାଇ ପକାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସାମନ୍ତ କୋମଳ ହସ୍ତରେ ଛିନ୍ନଦାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଶେଷ ବ୍ୟଥା ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ୬୮ ।

ସେହି ଥିବେଡ୍ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଜଣ ସାହେବ ଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ସେତେବେଳେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ

କହିଲେ — ହେ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଯଦି ପୃଥିବୀ ବୁଲୁଛି ବୋଲି ଆପଣ କହିବେ । ତେବେ ଶ୍ରୀସର୍କାର ଆପଣଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ । ଆପଣ ମହା ଆନନ୍ଦରେ ରହିବେ । ୬୯ ।

ପୃଥିବୀରେ ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ର ବିଶାରଦ କୌଣସି ପଣ୍ଡିତ କୌଣସି ଠାରେ ଯଦି ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ମୋର ମତ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ପାରିବେ, ତେବେ ମୋ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଥିବା ଭୂସ୍ଥିରତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ମୁଁ ବଦଳାଇ ଦେବି । ନହେଲେ ହେ ମନ୍ତ୍ରମନ୍ ! ମୋ ମତହିଁ ସମୀଚୀନ ଅଟେ । ଏହା ସେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ଥିର ହୋଇ କହିଥିଲେ । ୭୦ ।

ସର୍ବଜନ ସମ୍ମାନିତ ହୃଦୟବାନ୍ ଚତୁର ବୁଦ୍ଧିସଂପନ୍ନ ବାରିଷ୍ଟର ମଧୁସୂଦନ ଦାସ ଯାହାଙ୍କର ଯୁକ୍ତିରେ ପରାଜିତ ହୋଇ ସମ୍ମୁଖରେ ସର୍ବଜନୀୟ ଆନନ୍ଦର ସହିତ ଯୋଡ଼ହସ୍ତରେ ଯାହାଙ୍କୁ ଉତ୍କଳ ଚନ୍ଦ୍ରମା ବୋଲି କହିଥିଲେ । ସବୁବେଳେ ଯାହାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ସୁଗୌରବକୁ ଦେଶବିଦେଶରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ୭୧ ।

ଏକ ସମୟରେ ସେହି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ସହିତ ବାକ୍ୟାଳାପ କରୁଥିବା କୌଣସି ବିଲାତ ବାସିନ୍ଦା ସାହେବ ତାଙ୍କୁ ଆପଣ ଉତ୍ତମ ତୀକ୍ଷ୍ଣବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ବୋଲି କହିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ--- ମୋ ଦେଶରେ ମୋଠାରୁ ଅଧିକ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁ ବିଖଣ୍ଡ କାଠିସାହାଯ୍ୟରେ ଆକାଶର ଜ୍ୟୋତିର୍ଗଣ ଓ ପର୍ବତମାନଙ୍କୁ ମାପି ପାରୁଛନ୍ତି । ୭୨ ।

ସେହି ବିଦ୍ୱାନ୍ ଜଣକ କିଏ ବୋଲି ଅତିବିସ୍ମୟ ଓ ମହାଔତ୍ସୁକ୍ୟ ସହିତ ପ୍ରଶ୍ନକରିଥିବା ସାହେବଙ୍କୁ ସେ ସେତେବେଳେ ଆନନ୍ଦରେ କହିଥିଲେ--ଖ୍ୟାତ ପବିତ୍ର ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶରେ କ୍ଷୁଦ୍ର

ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ନାମକ କରଦ ରାଜ୍ୟରେ ଉତ୍ତମ ରାଜବଂଶରେ ଜାତ ସେହି ପଣ୍ଡିତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଏହି ନିଜ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ଯୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ ଅଟନ୍ତି । ୭୩ ।

ସେହି ବିଦ୍ୱାନ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଦ୍ଧ ସାମନ୍ତ ଭୂଭ୍ରମଣ ମତବାଦ ଖଣ୍ଡନାତ୍ମକ ବହୁଯୁକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ଅତି ଉତ୍ତମ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥଟିଏ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହିପରି ଧୀମାନ୍ ମଧୁବାବୁ ଯାହାଙ୍କର ଗୁଣ ଗୌରବାବଳି କଥାକୁ ସେହି ସାହେବଙ୍କୁ କହି ନିଜ ଜନ୍ମଭୂମି ରୂପିଣୀ ଜନନୀର ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ବଢ଼ାଇଥିଲେ । ୭୪ ।

ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପ ସବଳ ବିଲାତ ସରକାର ଯାହାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ବିଶାଳ କର୍ମ ଗୁଡ଼ିକ ହୃଦୟଂଗମ କରି ରାଜା ପଣ୍ଡିତ ଭଦ୍ରମଣ୍ଡଳୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ଦରବାର ମଣ୍ଡପରେ ଉନ୍ନତ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ପଦବୀ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ୭୫ ।

କବିବର ରାଧାନାଥ ମହୋଦୟ ଭକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଦରବାର ପଦ୍ୟାବଳୀରେ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଭାଷାରେ ଯାହାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କରିଅଛନ୍ତି । "ମଣ୍ଡିଅଛ କିପାଁ ଆସି ସଭାଘର । ଉତ୍କଳ ଶେଖର ହେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର" ଇତ୍ୟାଦି ଦେଶ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସୁସାଧକ ଉତ୍କଳମଣି ଶ୍ରୀ ଗୋପବନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟ ସଂକ୍ଷେପରେ ସୁନ୍ଦର କବିତାରେ ଯାହାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସାଗାନ କରିଅଛନ୍ତି । ତାହା ହେଉଛି ଏହା—

"ଉତ୍କଳ ଭାସ୍କର ହେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଋଷିପ୍ରଭ ମହାମତି ।
ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣେ ଲେଖି ଦେଖାଇଲ ଚନ୍ଦ୍ର ତାରା ଗ୍ରହ ଗତି ॥
ପାର୍ଥିବ ଶରୀରେ ରହିଛ ମହୀରେ କିନ୍ତୁ ଏଥି ନାହିଁ ତୃଷ୍ଣି
ଦିବ୍ୟସୁଖେ ନିତି ନିରେଖି ବିଧାତା ବିଚିତ୍ର ସରଗ ସୃଷ୍ଟି
॥ ଇତ୍ୟାଦି ॥ ୭୬ ।

ଗୋଳୀୟ ଜ୍ଞାନ ବିଶେଷରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବୁଦ୍ଧି ସଂପନ୍ନ, ଅର୍ଥବା ଗୋଲ ଜ୍ଞାନ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବୁଦ୍ଧି ସଂପନ୍ନ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ—ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଭୂଭ୍ରମଣ ବାଦଖଣ୍ଡନ କରିବାରେ ସମର୍ଥ, ପଣ୍ଡିତ ସଭାମଣ୍ଡନ, ଶ୍ରୀଧର ନୀଳାଚଳ ନାଥଙ୍କର ଭକ୍ତ, ସୂକ୍ଷ୍ମଦର୍ଶୀ ବିଜ୍ଞ ଜନମାନଙ୍କର ଅଗ୍ରଣୀ ଯେଉଁ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସର୍ବଦା ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କଠାରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ସମାନ ଅହିଂସ-ଥିଲେ । ୭୭ ।

ଯେ ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ର ବିଷୟର କାର୍ଯ୍ୟ ସମୟରେ ଶରୀର ପୀଡ଼ା ଓ ଧନାଭାବକୁ ଭୁଲିଯାଉଥିଲେ । ଉତ୍ତମ କର୍ମ କୁଶଳତା ହେତୁରୁ ନିଦ୍ରା, ତନ୍ଦ୍ରା ଭୟ, କ୍ରୋଧ, ଆଳସ୍ୟ, ଚିରକ୍ରିୟତା ବର୍ଜନ କରିଥିଲେତ ବୃଥା କାଳଯାପନ କରୁନଥିଲେ । ସମୟକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠଧନ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରଭାତ ଏବଂ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ । ୭୮ ।

ଯେ ଶୀଘ୍ର ଅଶୀଘ୍ର ଆଦି ଭେଦରେ ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଗତି କ୍ରାନ୍ତି-ପାତାୟନ ଏବଂ 'ଶଙ୍କୁଛାୟା, ଧନୁ, ଜ୍ୟା, ପ୍ରଦକ, ଶରକଳାମାନ ଓ ସେ ସବୁର ସାଧନ, ଯନ୍ତ୍ରାବିଷ୍କାର, ଶତେଆଠ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସ୍ଥାନ (ଦେଶ ବିଦେଶସ୍ଥ) ମାନଙ୍କର ପଳାଂଶ, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡାନ୍ତ କକ୍ଷ ଆଦି ମଧ୍ୟ ନାନାପ୍ରକାର ବହୁ ନୂତନ ଆବିଷ୍କାର କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ୭୯ ।

ଯେ ସତ୍ୟ ଓ ଅହିଂସା ଦ୍ୱାରା ବିପ୍ଳବକରି ଜୟଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ଗାନ୍ଧିଙ୍କପରି ସ୍ୱବୁଦ୍ଧିରଚିତ ସ୍ୱୟଂବହ ଓ ମାନଯନ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ମଣ୍ଡଳ ଚକ୍ର—ଗୋଲ ସମୂହର ତତ୍ତ୍ୱ ଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଣି ନୂତନ ବିପ୍ଳବକରି ବିଭିନ୍ନମତ ଖଣ୍ଡନ ପୂର୍ବକ ଆଦର୍ଶ— ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଦେଖାଇ ବିଜୟ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧି ମଣ୍ଡଳ—ଦେଶ ତହିଁରେ ଘଟିଥିବା ଚକ୍ର—ସରକାରୀ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଜାଣି ବିଭିନ୍ନ ହିଂସା ବାଦ ଆଦିମତଖଣ୍ଡନ କରି ସତ୍ୟ, ଅହିଂସା ବଳରେ କେବଳ ସରକାର

ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲଢି ବିଜୟସୁଲଭ କରି ଆଦର୍ଶ ଦେଖାଇ ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ୮୦ ।

ସର୍ବ ବ୍ୟାପକ ବ୍ରହ୍ମ କର୍ତ୍ତୃକ ଅଣ୍ଡ ଅର୍ଥାତ୍ ଡିମ୍ବସଦୃଶ ଗୋଲାକାର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ପୃଥିବୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୋଲ— ଯନ୍ତ୍ରରଚକ, ଶାସ୍ତ୍ରୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ବୁଦ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ସୁପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କର ସନ୍ତୋ- ଷକାରୀ, ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅପ୍ରତିହତ ଉତ୍ତମ ଜ୍ଞାନର ସ୍ଥାନ, ନବଖଣ୍ଡ ମେଦିନୀର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ବିଭାଗ ବୋଧ ବିଧାଳା, ଧର୍ମଧ୍ୱଜୀ ଭଣ୍ଡ ଜନମାନଙ୍କର ବଚନ ଖଣ୍ଡନକାରୀ ଯେଉଁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଚଣ୍ଡାଳମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧ ଖଣ୍ଡ ଆସ୍ୱାଦ ତୁଲ୍ୟ ମଧୁର ବଚନ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ୮୧ ।

ଯେ ବେଦାଦି । ଶାସ୍ତ୍ରୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ବୁଦ୍ଧି ସଂପନ୍ନ ନିଜ ଗୁରୁଦେବ ତିଗିରିଆ ନିବାସୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ବଡ଼ପଂଡାଙ୍କଠାରୁ ସ୍ମୃତି ଦର୍ଶନ ଅଳଙ୍କାର ପଢୁଥିବାବେଳେ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଆଦୃତ ହୋଇଥିଲେ । (ବିନୟୀ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ଉତ୍ତମ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ କେଉଁ ଗୁରୁ ବା ଆଦର ନ କରିବେ) ଅବିନୀତ ବୁଦ୍ଧିହୀନ ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ର ବୁଝିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କଟୁବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ବିଷୟରେ ଯେ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରୁଥିଲେ । ନିଜ ନିର୍ମିତ ତାରକ ଯନ୍ତ୍ର ଦଂଡଦ୍ୱାରା ଯାହାଙ୍କ ହସ୍ତ ଶୋଭା ପାଉଥିଲା । ତଦାନିଂତନ ଇଂଲଂଡାଦି ଦେଶ- ବାସୀ ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଂଡ଼ିତମାନଙ୍କର ଯେ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି ପାରିଥିଲେ । ଦଂଡ ଆଦିକାଳର ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିସ୍ତର ଦ୍ୱାରା ଯେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ତିଥିର ପ୍ରମାଣ ନିର୍ଭୁଲ ଭାବରେ କରୁଥିଲେ । ୮୨ ।

ନିଗ୍ରହାନୁଗ୍ରହ ସମର୍ଥ ଉତ୍କଳପ୍ରଦେଶାଧିପ କମିଶନର ଶ୍ରୀମାନ୍ କେ.ଜି. ଗୁପ୍ତ ମହୋଦୟ ଯାହାଙ୍କ ସାକ୍ଷାତକାର ସକାଶେ ତାଙ୍କ ଗୃହମଂଡ଼ପକୁ ଯାଇ କିଛି କ୍ଷଣ ଠିଆହୋଇ ଦଂଡ ପରିମିତ କାଳ

ଇଷ୍ଟଦେବାର୍ଚ୍ଚନ କର୍ମରେ ରତ ଥିବା ଯାହାଙ୍କୁ ୧୨ ମିନଟ ସମୟ ଅପେକ୍ଷା କରି ଆସନାସୀନ ହୋଇଥିଲେ । (ଏଠାରେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ କମିଶନର ମହୋଦୟ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରକୁ ଗଲାବେଳକୁ ସେ ନିତ୍ୟ କର୍ମରେ ବସିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅଧା ସମୟ ନିତ୍ୟ କର୍ମରେ ଅତିବାହିତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କୁ ଖବର ଦେବାରେ ସେ କହିଲେ ମୁଁ ନିତ୍ୟ କର୍ମ ଶେଷ ନକରି ଯାଇପାରୁ ନାହିଁ । ସେ କିଛି ସମୟ ଅପେକ୍ଷା କରନ୍ତୁ । ନଚେତ୍ ମୁଁ ନିତ୍ୟ କର୍ମ ସାରି ତାଙ୍କ ବସାକୁ ଯାଇ ଦେଖା କରିବି । ଏହି ସଂବାଦ ପାଇ କମିଶନର ମହୋଦୟ ଅପେକ୍ଷିତ ସମସ୍ତ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସହ କଥୋପକଥନରେ କଟାଇ-ଥିଲେ । ତାପରେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ଦେଖା ସାକ୍ଷାତ କଥୋପ-କଥନ ହୋଇଥିଲା । ଉଦ୍ଧତ ପ୍ରତି ପକ୍ଷମାନଙ୍କର ଦର୍ପରୂପକାମିପର କାନ୍ତିକୁ ହ୍ରାସ କରିବା ବିଷୟରେ ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ତୁଲ୍ୟ ଥିଲେ । (ସୂର୍ଯ୍ୟ ତେଜରେ କାପଶିଖାର କାନ୍ତି ହ୍ରାସ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ) ସେହି ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ପୁଅ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସକଳ-ଭୂଲୋକ ଭୂଷଣ ଥିଲେ । ୮୩ ।

ଦଣ୍ଡାଦିକାଳର କ୍ଷୟ ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପର୍କୀୟ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଗଣନା ବିଭାଗରେ ଆବିଦ୍ୱାନ୍ ଯାହାଙ୍କ ପାଖରେ ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳ ଶୋଭିତ କୁଣ୍ଡଳ ମଣ୍ଡିତ ଉତ୍ତମ ଗଣକ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଶିଷ୍ୟତୁଲ୍ୟ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଉଥିଲେ । ଯେ ଗଣ୍ଡ, ଅତିଗଣ୍ଡ, ବ୍ୟତିପାତ, ବ୍ୟାଘାତ, ଶୁଭ, ଶୋଭନ ପ୍ରଭୃତି ଯୋଗ ସ୍ମରଣ କରିବା ବିଷୟରେ ପୌଗଣ୍ଡ ସମୟରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ଯାହାଙ୍କର ବଚନ ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ହର୍ଷକାରକ ହେଉଥିଲା । ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦୈନନ୍ଦିନ ଦଣ୍ଡବେଳା ଗୁଡ଼ିକ ଶାସ୍ତ୍ରଚର୍ଚ୍ଚାଜନିତ ଆନନ୍ଦରେ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ । ୮୪ ।

ସେହି ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯାଉ ଯାଉ ଖଣ୍ଡେ ବାଟରୁ ନୀଳଚକ୍ର ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଦଣ୍ଡାଗ୍ରରେ ଉଡ୍ଡୀୟମାନ ଧ୍ୱଜକୁ ଦର୍ଶନ କରି ମହାଆନନ୍ଦର ସହିତ କୃତାଞ୍ଜଳିପୂର୍ବରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ

ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ ପୂର୍ବକ ଉଠି ମୋତେ ଯମ ଯାତନାଦି ସର୍ବବିଧ ଦଣ୍ଡରୁ ରକ୍ଷା କରିବ ବୋଲି ଦଣ୍ଡେ କାଳ ସ୍ତୁତିପାଠ ସହି ଜଣାଉ ଜଣାଉ ତତ୍‌ପର୍ଯ୍ୟ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦଉ ପାଦପଦ୍ମୋଦକ ସହିତ ଶ୍ରୀଚରଣ ତୁଳସୀ ଖଣ୍ଡିକୁ ସେବନ କରିଥିଲେ । ୮୫ ।

ଦଣ୍ଡ ଯୋଗ୍ୟ ଶରଣାଗତ ଜନମାନଙ୍କୁ ଯମଯାତନାରୁ ରକ୍ଷା କରୁଥିବା ଯାହାଙ୍କର ରଥରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଜପତି ଚଣ୍ଡାଳ ଲୋକ ସଦୃଶ ଆଚରଣ କରନ୍ତି, ଅର୍ଥାତ୍ ଛେରା ପହଁରା କରନ୍ତି । ଯାହାଙ୍କ ପୁରରେ ମହାପାତକୀ ଚଣ୍ଡାଳ ମଧ୍ୟ ମରିଗଲେ ସଂସାର ସାଗରରୁ ତରିଯାଏ, ସେହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଗରେ ଶାନ୍ତ ସ୍ୱଭାବ ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ୮୬ ।

ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ନବଗ୍ରହ ଓ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଶ୍ଳେଷୋପମାଳଙ୍କାର ଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି ।—

ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ହରିନାମ ସ୍ମୃତି ପ୍ରଭୃତି ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ କୀର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଛି ।

"ହରିରହ୍ନୋହରିର୍ଭାନୁର୍ହରିର୍ବିଷ୍ଣୁର୍ହରିର୍ମରୁତ୍" ଇତି ଅନେକାର୍ଥ ଧ୍ୱନି ମଞ୍ଜରୀ ।"

"ବନ୍ଦଇ ଦିନ ବାନ୍ଧବ ହରି" ବୈଦେହୀଶବିଳାସ ପ୍ରଥମ ପଦ୍ୟାଂଶ ।

ସାମନ୍ତ—ହରିନାମର-ବିଷ୍ଣୁ ନାମର ସ୍ମରଣ କୀର୍ତ୍ତନ କରୁଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ର—ବୁଧଙ୍କମୁଦ-ହର୍ଷତାର ସ୍ଥାନ-ଆସ୍ପଦ । (ପିତା ପୁତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧ ହେତୁରୁ)

ସାମନ୍ତ—ବୁଧ-ଦେବତା ଓ ପଣ୍ଡିତ ସେମାନଙ୍କ ଆନନ୍ଦର ସ୍ଥାନ । ସେ ପୂଜାସ୍ତୋତ୍ରପାଠାଦି ଦ୍ୱାରା ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଓ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ଶାସ୍ତ୍ରଚର୍ଚ୍ଚା ଦ୍ୱାରା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରୁଥିଲେ ।

ମଙ୍ଗଳଙ୍କର ସ୍ଥିର—ପୃଥିବୀ ତାଠାରୁ ଆମ୍ଭୋଦୟ—ଆବର୍ତ୍ତିବ ହୋଇଅଛି । ସାମନ୍ତ ସ୍ଥିର ଆତ୍ମା—ସ୍ଥିର ସ୍ୱଭାବ ଧରି ଆବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲେ । ଅଥବା ସ୍ଥିର—ଅଚଳ ଆମ୍ଭୋଦୟ—ଆମ୍ଭୋନ୍ନତି ଯାହାଙ୍କର ।

ବୁଧ—ରଜା—ଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କଠାରୁ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସାମନ୍ତ—ରାଜା—କ୍ଷତ୍ରିୟ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ସିଂହସାମନ୍ତଙ୍କର ଆତ୍ମଜ ଅଟନ୍ତି ।

ବୃହସ୍ପତି—ସୁମନା—ଦେବତା ସେମାନଙ୍କର ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି ।

ସାମନ୍ତ—ସୁମନା—ପଣ୍ଡିତ (ଗଦାଧର ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ, ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ର ପ୍ରଭୃତି) ସେମାନଙ୍କର ଗୁରୁଥିଲେ ।

ଶୁକ୍ର—ଜ୍ୟୋତିର୍ଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଏବଂ କବି ନାମ-ଧାରୀ ଅଟନ୍ତି ।

ସାମନ୍ତ—ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ରଚୟିତା) ।

ଶନୈଶ୍ଚର—ଶ୍ରୀ ଭାସ୍କର—ଶ୍ରୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କଠାରୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଜନ୍ମ ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସାମନ୍ତ—ଶ୍ରୀ ଭାସ୍କରସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ରାହୁ—ବିଧୁ—ଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କଠାରେ ଉଗ୍ର ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରନ୍ତି ।

ସାମନ୍ତ—ବିଧି—ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନିୟମ ସେ ବିଷୟରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରୁଥିଲେ ।

କେତୁ—ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଯୁକ୍ତ କେତୁ ନାମକୁ ଧାରଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସାମନ୍ତଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧିକେତୁ—ଖ୍ୟାତିପତାକା ବିଶ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଉକ୍ତ ଗ୍ରହଗଣ ଭୂଲ୍ଲ ବିଶେଷଣ ବିଶିଷ୍ଟ ସେହି ସାମନ୍ତ ସର୍ବଦା ଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରି କରି ସର୍ବ ଗ୍ରହ ଭୂଲ୍ଲ ହୋଇଥିଲେ । ୮୭ ।

ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ଭୂମି ଓ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସାମ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ଭୂମିର ଶରୀର ସର୍ବଦା ଉତ୍ତମ ଗୁଣଯୁକ୍ତ ରତ୍ନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭୂଷିତ ହୋଇଛି । ସେ ରତ୍ନଗର୍ଭା ବସୁନ୍ଧରା । ସାମନ୍ତଙ୍କ ଶରୀର ସଦା ଦୟାଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ବିନୟାଦି ସଦ୍‌ଗୁଣ ରୂପକ ରତ୍ନଦ୍ୱାରା ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲା । ଭୂମି ସର୍ବଂସହା ଓ ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟବତୀ ଅଟେ । ସାମନ୍ତ ସର୍ବଂସହା-ପୃଥିବୀ ସେପରି ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟଶାଳୀ ଥିଲେ ଏବଂ ପୃଥିବୀର ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ପୃଥିବୀ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମ ନାନା ଶରୀରଧାରୀମାନଙ୍କର ମାତା ଅଟେ ।

ସାମନ୍ତ ପରମେଶ୍ୱରୀୟ ଭୁବନ ମଧ୍ୟରେ ନାନାଶରୀରଧାରୀ ପୃଥିବୀ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ର ପର୍ବତ ମହାସମୁଦ୍ରାଦିମାନଙ୍କର ମାତା ଗାଣିତିକ ପ୍ରମାଣକର୍ତ୍ତା ଥିଲେ ।

ପୃଥିବୀ ଦୁର୍ବା ଦ୍ୱାରା ଶ୍ୟାମଳ ସୁନ୍ଦର ବିଗ୍ରହ ରୁଚି ଧାରଣ କରିଅଛି । ସାମନ୍ତ-ଦୁର୍ବାଶ୍ୟାମଳ ସୁନ୍ଦର ତନୁଧାରୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କଠାରେ ରୁଚିସଂପନ୍ନ ଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପରମ ଭକ୍ତ ଥିଲେ । ପୃଥିବୀର ବିଶ୍ୱମ୍ଭରା ଆଖ୍ୟା--ନାମ ଶ୍ରୁତି ଆଦି ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ସାମନ୍ତ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ଆଖ୍ୟା — ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ନାମ ସହସ୍ର ନାମ ପ୍ରଭୃତି ଭକ୍ତି ସହକାରେ ଶ୍ରବଣ କରୁଥିଲେ । ହରିନାମ ଶ୍ରବଣ ନବଧା ଭକ୍ତିର ପ୍ରଥମ ଅଟେ ।

ପୃଥିବୀ ମଙ୍ଗଳ ଭବର --ମଙ୍ଗଳ ଗ୍ରହ ଉତ୍ପତ୍ତିର ଭଜନ ଅଟେ । ମଙ୍ଗଳ ଭୂମି ପୁତ୍ର ଅଟନ୍ତି ।

ସାମଂତ ମଙ୍ଗଳ ଭବର -- କୁଶଳ ଭାବନାର ଭଜନ - ପାତ୍ର ଥିଲେ । ଉକ୍ତ ବିଶେଷଣ ବିଶିଷ୍ଟ ସାମଂତ ଭୂଭାବନା ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତମ ଥିଲେ । ୮୮ ।

ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ଆକାଶ ସାମ୍ୟରେ ସାମଂତଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ଆକାଶ କ୍ଷୁଦ୍ର, ବୃହତ୍, ଚଳ, ଅଚଳ, ଅସୀମ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ସମ୍ୟକ୍ ରୂପେ ଧାରଣ କରିଅଛି ।

ସାମଂତ କ୍ଷୁଦ୍ର, ବୃହତ୍, ଚଳ, ଅଚଳ ଅସୀମ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ବିଷୟରେ ଉତ୍ତମ ଧାରଣାଯୁକ୍ତ ଥିଲେ ।

ଆକାଶ ପୁଣି ବିଷ୍ଣୁପଦ ଅଭିଧାନ-ନାମ ତହିଁରେ ବିଦିତ ଅଟେ । ସାମଂତଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପଦାଭିଧାନ ବିଦିତ; ଥିଲା । ଆକାଶ ଅନନ୍ତ ସଂଜ୍ଞାଧାରୀ ଅଟେ ।

ସାମଂତ ଅନଂତ-ଅସୀମ ସଂଜ୍ଞା-ଚେତନା ଶକ୍ତି ତହିଁରେ ସଂପନ୍ନ ଥିଲେ । ଅଥବା ଅନଂତ - ଆକାଶ ବା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ବିଷୟରେ ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ସଂପନ୍ନ ଥିଲେ । (ସିଦ୍ଧାଂତ ଦର୍ପଣରେ ଖଗୋଳ ବର୍ଣ୍ଣନ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ତୁତି ରଚନା ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଦିଏ) । ଆକାଶ ସଂପୂଜ୍ୟ ଅମରମାନଙ୍କର ମାର୍ଗ ଏବଂ ଶବ୍ଦ ଗୁଣ ସଂପନ୍ନ ଅଟେ ।

ସାମଂତ ସଂପୂଜ୍ୟ ଅମର ସିଂହଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ମାର୍ଗାନୁସାରି ଶବ୍ଦାବଳୀର ଆବୃତ୍ତି କରୁଥିଲେ ଓ ତାର ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ସେ ଅମରକୋଷରେ ଥିବା ପୃଥିବୀ

ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସ୍ଥିରା, ଅଚଳା, ଅନନ୍ତା ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦକୁ ସମର୍ଥନ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣରେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ଆକାଶ ପରମ ମହା ପରିମାଣ ଗୁଣଶାଳୀ ଅଟେ । ସାମନ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ମାନର ଆସ୍ପଦ ଅଟନ୍ତି ।

ଆକାଶରେ ସଦାଗତି—ବାୟୁ ତାହାର ଗତି ସର୍ବଦା ହୋଇଥାଏ । ସାମନ୍ତଙ୍କ ପାଖକୁ (ସତ୍ + ଆଗତି = ସଦାଗତି) । ସତ୍ ଲୋକମାନଙ୍କର ଆଗତି — ଆଗମନ ଓ ଗତି--ଗମନ ସବୁବେଳେ ହେଉଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରିବାପାଇଁ ସର୍ବଦା ସଜ୍ଜନମାନେ ଯିବା ଆସିବା କରନ୍ତି । ଏହି ପରି ବିଶେଷଣ ବିଶିଷ୍ଟ ସେହି ସାମନ୍ତ ସର୍ବଦା ଆକାଶ ତତ୍ତ୍ୱ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି କରି ତଦାକାରିତ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ହେବାରୁ ଆକାଶ ତୁଲ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ୮୯ ।

ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ନିଜର ମୃତ୍ୟୁଦିବସ ନିଜେ ଗଣନା ଦ୍ୱାରା ଜାଣି ପୁରୀ ଯାଇ ସେହି ନୀଳାଚଳ ନାଥ ହରି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ଦୁଃଖ ଜଣାଇ ଭକ୍ତସହକାରେ ତଦୀୟ ପୁରୀ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାସକରି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନରେ ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି କରି ନୀଳଚକ୍ରକୁ ଚାହିଁ ସ୍ୱର୍ଗପୁରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ୯୦ ।

ଅନ୍ତର୍ଯାମୀ ନାରାୟଣ ଯେପରି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ଉଦର ମଧ୍ୟରେ ଦେଖନ୍ତି, ସେହିପରି ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନରୂପକ ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଗୋଲକୁ ଯେ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଉତ୍ତମ ପ୍ରତିଭା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ହେତୁରୁ ଲୋକମାନେ ସର୍ବଦା ଯାହାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେହି ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ମରି ମଧ୍ୟ ଅମର ରୂପେ ନିତ୍ୟ ଜୟଯୁକ୍ତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ୯୧ ।

ପୃଥିବୀରେ ଜ୍ଞାନାଲୋକରେ ଆଲୋକିତ ହୋଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣ ସର୍ବଦା ଜିଜ୍ଞାସୁଷ୍ଟି ଜନମାନଙ୍କୁ ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାରମ୍ବାର ବସ୍ତୁ ସମର୍ପଣ କରୁଥିବ । "ଯାହାର କୀର୍ତ୍ତିଅଛି, ସେ ବଞ୍ଚିଛି" ଏହି ଉକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥଭାବାର୍ଥ ମୁଁ କହୁଛି—ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ସୂରି ସମ୍ରାଟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କାଳଘନ ହେତୁରୁ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ରହିଥିବେ । ୯୨ ।

ସମସ୍ତ ପ୍ରଭୁ ଗୁଣାନ୍ୱିତ ସହୃଦୟ ସାଧୁସ୍ୱଭାବ ପ୍ରଜାବତ୍ସଳ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଜା ହରିହର ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଗଡ଼ରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ନାମରେ ଯେଉଁ ବୃହତ୍ ମୁଦ୍ରଣ-ଯନ୍ତ୍ରାଳୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରି ତାହାର ସୁପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ, ଜନହିତକର ସେହି ଯନ୍ତ୍ରାଳୟର କାର୍ଯ୍ୟ ସରକାରୀ ସଂସ୍ଥା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଓ ଆବଶ୍ୟକ ଉପକରଣ ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିଚାଳିତ ହେଉଅଛି ଏବଂ ପ୍ରତିବର୍ଷ ସେହି ଗୃହ ସମୀପରେ ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତଙ୍କର ସ୍ମରଣୀୟ ପବିତ୍ର ଶୁଭ ଜନ୍ମଦିବସରେ ଅତି ସୁନ୍ଦର ସମାରୋହପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୌରବ ସଂପନ୍ନ ବିଶାଳ ସଭା ହେଉଅଛି । ୯୩ । ୯୪ ।

ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ନାମରେ ପୁରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ନାମିତ ହୋଇ ଅଛି । କୌଣସି କୌଣସି ଠାରେ ସ୍ମୃତି ମନ୍ଦିର ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ପାଠାଗାରମାନ ମଧ୍ୟ କରା ହୋଇ ଅଛି । କେଉଁଠି କେଉଁଠି ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତିମାନ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି । ଗୁଣିଗଣା-ଗ୍ରଣୀ ସେହି ମହାତ୍ମାଙ୍କର ସେ ସବୁଦ୍ୱାରା ସ୍ମୃତିପୂଜନ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ହାୟ !! ଦୁଃଖର କଥା ତାଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଏହି ଉତ୍କଳ ମାଟିରେ ତାଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା ଯାହା କେହି କଲେ ନାହିଁ । କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଦରବାର ପଦ୍ୟରେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରି ଲେଖିଅଛନ୍ତି ।

ଉତ୍କଳ ଉଦୟ୍ୟୁ ଅଚଳେ ଭାସ୍କର
ହେଲ ଭାରତର ଦିଗ୍‌ଦେଶ ଭାସ୍କର ।
ମାତ୍ର ହେଲା ଯେତ୍‌କିଁ ଭୁମ୍ଭର ପ୍ରସୃତି
ନ ଚଳ୍ଲିଲ ସେ ତ ନଜର ବଦୃତି ।
ଗୁଣଙ୍କ ଉତ୍କଳେ ଜଣେ କେହ୍ଵନାହିଁ
ଗୁଣୀନ୍ଦ୍ର ! ଭୁମ୍ଭର ହେବ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ।
ସଜ୍ଜନ ନପିଞ୍ଚ ଖାଲ ଦଣ୍ଡବତ
କରବାକୁଛନ୍ତି ଲୋକ ଶତ ଶତ ।
ଥାଉଁ କ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ
ବୟସେ କଶୋର ଜ୍ଞାନେ ବର୍ଷୀୟାନ ।
ଥାଉଁ ଥାଉଁ ବାସୁଦେବ ନୃପବର
ବିଦ୍ୱାନ ମରାଳ କୁଳ ପଦ୍ମାକର ।
ନରେଶ ମହେନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱଦେଶ ଗୌରବ
ଗୁଣିବୃନ୍ଦ ଅନବନ୍ଧନ ବାନ୍ଧବ ।
ଭୁମ୍ଭ ପର ଜ୍ଞାନ ତରୁ ମଉଳଲ
ଏହା ଦେଖିବାକୁ ବିଧି ଲେଖିଥିଲ । ୯୫ ।

ଏବେ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର, କଟକ, ବାଲେଶ୍ୱର, ଭଦ୍ରକ, ପୁରୀ, ବ୍ରହ୍ମପୁର, ସମ୍ବଲପୁର ଏବଂ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଆଦି ସ୍ଥାନ ମାନଙ୍କରେ ତତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସଭା ଗୁଡ଼ିକରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି-ମୂର୍ତ୍ତିରେ ମାଲ୍ୟାର୍ପଣ ଶୋଭା ପାଉଛି । ବଡ଼ ଦୁଃଖର କଥାଯେ କୌଣସି ଠାରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଦରବାର ବ୍ୟତୀତ ସଭାଟିଏ କର ତାଙ୍କ ଗଳାରେ ଫୁଲ ମାଳଟିଏ କେହି ଦେଇ ନାହିଁ । ୯୬ ।

ଗୁଣବାନ୍ ବଙ୍ଗୀୟ ଜନମାନେ ସର୍ବଦା ଗୁଣି ଲୋକମାନଙ୍କର ଗୁଣକୁ ଜାଣିପାରନ୍ତି । ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ୱ କବି ରବୀନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀଗାନ୍ଧିଙ୍କୁ ମହାତ୍ମା ପଦବୀ ପ୍ରଦାନ କରଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ

ଉତ୍କଳମଣି ବୋଲି କହିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଯୋଗେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଓ ଶ୍ରୀ ମହେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ନ୍ୟାୟରତ୍ନଙ୍କ ଯତ୍ନରୁ ସେହି ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ମଧ୍ୟ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ୯୭ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ବଚନ ଅନୁବାଦକରି ମୁଁ କହୁଛି— କୌଣସି ଜଣେ ଗୁଣଜ୍ଞ ଲୋକ ଓଡ଼ଗାରେ ନାହିଁ, ହେ ଗୁଣନିଧେ ଯେ କି ଆପଣଙ୍କର ଗୁଣ ଗ୍ରହଣ କରିବ । ସଜ୍ଜନ ନ ମିଶି ଶତ ଶତ ଲୋକ ବୃଥା ଖାଲି ଦଣ୍ଡବତ କରନ୍ତି । ବିଦ୍ୱାନ୍ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଅଥବା ନୃପ ନାରାୟଣ ଭୂମିଙ୍କୁ ଜାଣିପାରିଲେ ନାହିଁ । ୯୮ ।

କୋବିଦ ରାଜହଂସ କୁଳ ପଦ୍ମାକର ବିଦ୍ୱାନ୍ ଶ୍ରୀମାନ୍ ବାସୁଦେବ ଓ ରାଜା ମହେନ୍ଦ୍ର ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଭୂମି ପରି ଜ୍ଞାନ ଚକ୍ଷୁ ଶୋଚନୀୟ ମ୍ଳାନ ଦଶାକୁ ପ୍ରାପ୍ତହେଲି । ଏହା ଦେଖିବାକୁ ଆମ୍ଭ ଭାଗ୍ୟରେ ବିଧାତା କାହିଁକି ଲେଖିଥିଲି । ୯୯ ।

ନିତ୍ୟ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୀରକ ଗାଢ଼ ଅନ୍ଧକାରରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅତି ଦୀପ୍ତିମାନ୍ ହୋଇଥାଏ । ରତ୍ନ ପୃଥିବୀର ସାତତାଳ ତଳେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ଅଟେ । ସେହି ପରି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୂଲ୍ୟହୀନ ହୁଏ ନାହିଁ । ସାମନ୍ତ ଚୂଡ଼ାମଣି ଶ୍ରୀମାନ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଅସ୍ଥାନସ୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମମର୍ଯ୍ୟାଦା ହରାଇ ନାହାନ୍ତି । ୧୦୦ ।

ସାମନ୍ତଙ୍କ ଅନେକ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାପନ କରିବା ଉଚିତ । ରବୀନ୍ଦ୍ର ମଣ୍ଡପ ଭଳି ତାଙ୍କ ନାମରେ "ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ମଣ୍ଡପ" ଗୋଟିଏ କରାଯିବା ବିଧେୟ । ବିଦ୍ୱାନ୍‌ଗଣକ ମାନଙ୍କର ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗଣନା ମାର୍ଗ ପ୍ରଚାର କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ସର୍ବଦା ତାଙ୍କର ମହନୀୟ ଗୁଣ ଗଣ ଓ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରକର୍ଷ ସ୍ମରଣ କରିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ୧୦୧ ।